

HIPERTELIJA OZANČIETLJA

Označitelj je materijalan, nešto kao atom. Tako misli Lakan. Označitelj je lingvistička tvar, lingvistički atom, atom jezika, supstance jezika. No supstanca jezika ne može biti materijalna. Uz to, kao atom, označitelj mora biti nedeljiv. Deljenje mu ne dopuštaju ni njegova tvarnost ni njegova supstancijalnost. Lakan to ne kaže. On i ne pominje supstancijalnost označitelja, niti bilo kakvu vezu označitelja i supstance. Ali to moramo pretpostaviti upravo iz njegovog mišljenja označitelja. I druge osobine atoma trebalo bi da budu svojstvene označitelju. Tako bi se, s jedne strane, dalo – i moralo – zaključiti da je označitelj najmanja lingvistička celina, u kojoj su sadržane sve osobine jezika, kao što se u atomu nalaze sve osobine elementa kojega je atom. S druge strane, mogli bismo, i morali, zaključiti da je označitelj materijalizacija suštine jezika. No ta pretpostavka čini problematičnom odrednicu označitelja kao atoma, kao materijalne instance, tvari jezika. (Njegova materijalnost je, u najmanju ruku, osobena.) To je očito već iz prvog pitanje koje ovde – iz perspektive problema kojim ću se baviti u ovom poglavlju – moram postaviti: kako je moguće uvećanje, i još prekomerno uvećanje, označitelja, kako je uopšte moguća promena veličine atoma, promena onoga što je najmanje u najveće, u prekomerno? Kako se ovako shvaćena tvar, supstancija da menjati? O kojem se i kakvom uvećanju tu radi? Šta se to i zašto uvećava u najmanjoj lingvističkoj celini, koja bi, ma koliko se uvećavala, morala ostati nedeljiva, ista? To je jedna strana stvari koju psihoanaliza književnosti kao psihoanaliza jezika (i tvari jezika) prinuđena da razreši. Sledeća pitanja je stavljaju pred još složeniji zadatak. Naime, treba videti: je li uopšte moguća hipertelija (preterano uvećanje, koje postaje smetnja – i negacija) atoma (označitelja)? Zar to nije suprotno samoj suštini atoma (označitelja)? Šta bi mogla da znači hipertelija suštine? Je li tako što uopšte moguće? Zar suština nije uvek suština, što će reći, ni velika ni mala? Hoće li označitelj, i tako uvećan, neizmeran, biti najsitniji, nedeljivi deo supstance jezika? Kako on uopšte pripada supstanci ako se uvećava i smanjuje? Ili je, može biti, reč o hiperteliji smisla, onoga na šta atom pokazuje, ili same supstance, u ovom slučaju, suštine jezika? Pod kojim uslovima se, eventualno, tako što dešava? Zar svuda i uvek označitelj neće biti nedeljivi deo, supstancijalan? Šta se, onda, to uvećava u hiperteliji označitelja, ukoliko je, odista, u pitanju hipertelija označitelja? Zakonitost lanca označitelja? Istorijska situacija označitelja? Sama priroda označitelja? Ona proizvodi učinke koji određuju subjekt, njegovo viđenje, opažanje. To psihoanaliza zna. Mora razumeti i smisao hipertelije zakonitosti lanca označitelja. Njene efekte, sigurno je, u stanju, i obavezna, da razume. Sa njima su joj dostupna i iskrivljavanja zakonitosti lanca, mreže označitelja. Taj problem će se kasnije pojaviti u ovoj raspravi.

Sa označiteljem i označiteljskom logikom nije sve jasno i čisto, kao što bi to hteo Lakan, čak, i ako ostavimo pitanje početka (postanka označitelja) po strani. (Psihoanaliza to pitanje postavlja.) Označitelj ne može biti supstanca pre no što se u stvarnosti (jezika, subjekta) izrazi kao supstanca, kao materijalna činjenica jezika,

drugim rečima, kao istorijska činjenica, kao nešto čija je supstancijalnost uvek stavljena u pitanje, recimo, preko neprekidnog stavljanja u pitanje subjekta. Konačno, šta ako supstanca nema veličinu (u jeziku je nema), te ako, sa Spinozom, jedino možemo i moramo reći da supstanca postoji i ništa više? Ova pitanja naveštavaju drugu stranu statusa označitelja u književnosti, u nekom književnom delu, onu stranu koju psihoanaliza mora da razreši. Ona, ujedno, upućuju i na to da je umesto o hiperteliji označitelja moguće govoriti samo o hiperteliji statusa, položaja, upotrebe označitelja, odnosa označitelja i označenika i, dalje, o hipertelije psihoanalize, sa njom, o hiperteliji poetskih, pripovednih i ideoloških strategija i sredstava. O hiperteliji označitelja se da govoriti kao o sredstvu (njegovu delotvornost tek treba pokazati, razume se, na konkretnom primeru) pevanja i pripovedanja. Ona uvek pokazuje na motive slike sveta, koja se tako stvara. Treba li odatle zaključiti da, u tom slučaju, označitelj ne može uvek biti, ne može uopšte biti, nedeljiv, supstanca? Ili se, zašto ne, njegova supstancijalnost, tvornost nalazi izvan njega, na primer, u jezičkoj, istorijskoj, ideološkoj, ontološkoj situaciji njegovog pojavljivanja, ili u situaciji subjekta, koga upravo označitelj određuje i koji, posredno određuje, ako ne označitelj, ono njegovu istorijsku situaciju? Subjekt određuje označitelja kao objekt. Jasno je da subjekt određuje, u meri u kojoj je u stanju da to učini, označitelj spolja, s mesta na kojem se jezik ne nalazi, no na kojem se nalaze neke jezičke vrednosti. I označitelj postoji izvan (*ex-siste*), izvan sebe. On je, uz to, jezička tvorevina, „materijalnost“ supstance koja postoji izvan, koja postoji, ako postoji, izvan sebe. U svakom svom značenju i stanju, on pripada jeziku. U tom smislu bi se moglo reći da je, uistinu, atom jezika. Istina, još je moguće reći da je Lakan, kad je ustvrdio za označitelj da je atom, mislio na supstancu kao na tvar. On i kaže da označitelj ima materijalnost, onu koju ima atom, i po kojoj je nedeljiv. Označitelj je, dakle, tvar (i, u tom smislu, celina) jezika. Međutim, on prolazi kroz proces metaforizacije i metonimizacije, kroz koji celina jezika ne prolazi. On u tom procesu i nastaje. Jezik je, međutim, taj proces. Na izvestan način, označitelj je uvučen u stalni proces hipertelije i čišćenja. Uvučen je u proces nastajanja. Prema tome, u najboljem slučaju, označitelj može biti celina u nekom trenutku jezika, celina trenutka jezika, koji podrazumeva gotovo nepredvidljiv niz sastojaka i ograničavajućih momenata. (Može li onda biti i atom tog jezika?) Označitelj se nalazi u nekakvom odnosu s egzistencijom, što je, u meri u kojoj je supstanca, razumljivo. On je ontološka činjenica. Ali, on je istorijski određen – predmet posebne ontologije i element svake ontologije. To, na izvestan način, Lakan kaže u prvoj rečenici prvog teksta u *Spisima*, „Seminara o 'Ukradenom pismu'“: „Naše istraživanje nas je dovelo dotle da priznamo da se temelj automatizma ponavljanja (*Wiederholungszwang*) nalazi u onome što smo nazvali *ustrajavanje označiteljskog lanca*.“¹ Moguće je izdvojiti najmanje dve osobenosti (možda bi trebalo reći: dva razloga) tog ustrajavanja: jedna bi trebalo da bude svojstvena „supstanci“ jezika, ontologiji jezika, ljudskog bića, druga istoriji označitelja, onoj konkretnosti u kojoj se biv-

¹ Lacan, Jacques, *Ecrits*, p. 11.

stvjuće u celini može pojaviti. Time nisu isključene promene tih osobnosti (i razloga), ni pod uslovom da je određište svih tih promena ponavljanje, automatizam ponavljanja, ono ponavljanje koje se nalazi s one strane bića u svetu i koje je temelj i pretpostavka postojanja tog bića u svetu.

Označiteljska mreža je „sinhronična struktura jezičkog materijala“.² To najpre znači da je u pitanju mreža označitelja u koju se upliće mreža označenika, i da je ova istorijski efekat mreže označitelja, njihovih odnosa. Važno je imati na umu da se odnosi označitelja i označenika ni u jednoj istorijskoj situaciji ne preklapaju, da se okca u ovim mrežama popunjavaju u istorijskoj stvarnosti, različitim jezičkim materijalom i osobnostima referenci tog materijala. Često je poremećena i njihova struktura. I sama okca, jedne i li druge mreže, mogu biti izmenjena, iskrivljena. Psihoanaliza lako nalazi put u središte značenja tih izmena. Ona je pozvana unutra. Pozvano je razumevanje i iskustvo onoga što se tu događa. Ako je to tako, hipertelija označitelja ne samo što određuje puteve kojim će se hipertelija, promena označitelja pokazati u mreži i značenju označenika, nego i usmerava razumevanje tih izmena. No to nikako ne znači da ne može biti i sredstvo zavodenja razumevanja. Svako tumačenje na to mora biti pripravno. Psihoanaliza spisa mora biti pripravna i na to, koliko god to izgledalo suprotno logici, suštini označitelja (a po Lakanu jeste), da je hipertelija označitelja posledica istorijske reakcije označenika, mreže označenika, na označitelj, na mrežu označitelja – i predujmljenja te reakcije. Tako što je moguće samo ukoliko je označiteljski lanac, označiteljska mreža kao struktura jezičkog materijala, i sinhronična struktura istorijske situacije jezika, istorije jezika, istorije jezika književnosti i istorije književnosti, istorije svih odstupanja i pojavljivanja smisla. Označiteljska mreža je i sinhronična struktura praska svih označitelja u prvoj reči, prvom označitelju, u onoj reči koja nikad nije izgovorena – možda kao afekat ili simptom, kao zev u stvarnosti, postojanju – koja je artikulisala neko značenje samo utoliko što je upućivala na neko drugo značenje, na značenje koje tek treba da se pojavi i izrekne. Označitelj, zato, nikad ne naznačuje realno, na koje bi kao čisti označitelj trebalo i mogao da pokazuje. Trebalo bi da bude i označitelj realnog, ali i nemoguće kao realno. Jeste, međutim, simbol odsutnosti, no „zato što je jedinstvo jedinstvenog bića“.³ Stoga, hipertelija označitelja pokazuje najpre da označitelj nije na mestu na kojem bi trebalo da se nalazi, da odnos između njega i označenika odudara od označiteljske logike, da ne pokazuje ono na šta pokazuje, da govori i pokazuje izvan sebe, nešto drugo i da to drugo može biti i važno i nevažno, istina i laž. Konačno, sama hipertelija označitelja može da funkcioniše kao označitelj označenika, prekomernog uklizavanja označenika (nekog njegovog značenja) pod označitelj.

Između označitelja i označenika ne postoji izomorfizam. Tako kaže Greimas.⁴ Ali, kaže i da analiza označitelja nije moguća bez upućivanja na označenik. Čega bi bio označitelj? Mora, međutim, važiti i obratno: nije moguća analiza označenika,

² Lakan, Žak, *Spisi*, str. 125.

³ Lacan, Jacques, *Ecrits*, p. 24.

⁴ Greimas, A. J., *Sémantique structurale*, Larousse, 1966. p. 30.

koja, istovremeno, nije i analiza označitelja, nemogućnosti izomorfizma između njega i označenika. Ni kod Lakana nije drugačije, što se da objasniti njegovim vezama sa strukturalizmom. Analiza označenika upućuje na označitelj, predujmljuje i traži određeni označitelj, onaj označitelja kojega je on učinak. Upravo to upućivanje i označitelj i označenik čini označiteljem (nekog označenika) i označenikom (nekog označitelja), iako je uglavnom, ako ne i uvek, samo pretpostavljeno, ili proizvod slučaja i kad je proizvod označiteljske logike. Jasno je to i otuda što označitelj može manjkati na svom mestu – na mestu koje bi trebalo da bude njegovo, recimo, u lancu označitelja, u lancu koji pravi, povezuje simbolički determinizam. Važno je da nekako moramo znati označitelj koji nedostaje. Nešto se nalazi na mestu na kojem on manjka, nešto (najčešće, praznina) što pokazuje na njega, što ga poziva, iz čega se da zaključiti da mu to mesto pripada, da mu je namenjeno. Da bi nedostajao na svom mestu, označitelj na tom mestu mora nekako biti, recimo, kao odsutni označitelj, koji zbog toga nije manje označitelj, ili, što je ovde važno, kao predujmljenje mesta i delovanja u registru dijahronije jezika. Označitelj se (kao i bilo koji zahtev) pojavljuje u registru sinhronije jezika („suprotstavljenosti između nesvodljivih elemenata“) i u registru dijahronije (zamene i kombinacije pomoću kojih jezik strukturira međuljudske odnose).⁵ Hipertelija označitelja, između ostalog, pokazuje i prenaplašava tu osobinu označitelja. U prvom redu, ona skreće pažnju na to šta se nalazi (ili ne nalazi) na mestu označitelja koji nedostaje na svom mestu. Ona je i hipertelija postojanja označitelja u dva registra jezika, sinhronijskom i dijahronijskom, razgradnje i gradnje, iščezavanja i pojave označitelja. Tako i pokazuje označitelj koji manjka na svom mestu. Pokazuje i da je svaki izomorfizam između označitelja i označenika lažan – i onaj na kojem se sama uspostavlja. Ona je proizvod tog izomorfizma koji ne postoji – postoji tako što ne postoji – koji ne bi bio moguć da se istina i laž tog odnosa ne nalaze u registru dijahronije označitelja. Važno je da analiza hipertelije označitelja, što god da je cilj te analize, nije moguća izvan razumevanja, analize označenika (njegove istorijske situacije, istoričnosti), da proizilazi iz analize označenika, što je suprotno logici lingvističkog algoritma označitelja i označenika: } (označitelj kroz označenik; označitelj pregrađen od označenika). Iz ovog algoritma se ne može zaključiti da je funkcija označitelja da predstavlja označenik. Ali ne može se prevideti ni to da je on označitelj označenika. Između njih se nalazi, crta, pregrada, „koja se opire značenju“,⁶ koja razdvaja označitelj i označenik, njihovo, eventualno, sjedinjavanje – i koja ih upućuje jedan na drugi. No ova pregrada ne može da spreči prodor značenja, upravo zato što na samom početku oformljenja značenja razdvaja dva poretka jezika, zato što je pregrada, zato što ono što razdvaja ona spaja (makar i kao nemoguće), konstituiše kao neki oblik celine, kao nemoguću celinu, koja, s obzirom na to da pokazuje izvan sebe, zahteva tumačenje. Uvek ostaju tragovi razdvajanja (ako ne kao obećanje nekog novog spajanja, ono kao znaci koji upućuju na druge znakove, na zaobilaske pregrade), i uvek ostaje mogućnost da označitelj postane

⁵ Tako kaže Lakan, Lacan, Jacques, *Ecrits*, p. 618.

⁶ Lacan, Jacques, *Ecrits*, p. 497.

funkcija označenika, kao što je to u slučaju hipertelije označitelja. Drugim rečima, hipertelija označitelja je, u nekom obliku, i hipertelija označenika. Štaviše, pre svega je reč o hiperteliji označenika; ona prvenstveno jeste hipertelija označenika. Uostalom, ima dosta razloga za pretpostavku da je hipertelija označitelja posledica hipertelije označenika, na primer, prekomernog uklizavanja označenika pod označitelj, zagušenja označenikâ na, da tako kažem, vratima označitelja (na mestu označavanja i formiranja značenja). U oba slučaja, taj odnos postoji kao efekat sinhronije, ali i nekog vida dijahronijskog registra označitelja. U književnosti je to jasno. Posebno bi to trebalo da bude jasno iz psihoanalize književnosti, koja se u razumevanju nesvesnog književnosti stalno suočava s ovakvim zamenama, i koja zna da ništa, ni u snovima – i baš nikako u književnosti, ni u čistom tekstu – ne biva sasvim slučajno. Svaka slika ima sinhronijski i dijahronijski registar, proteže se u vremenu i prostoru, i svaka slika pokazuje da nam logika tih registara nikad nije potpuno dostupna, kao da u njenoj stvorenosti ustrajava aristotelovska nestvorenost.

U sinhroničnoj strukturi jezičkog materijala i u svakoj situaciji te strukture, recimo, u nekoj predstavi, postoji, barem kad je u pitanju predstava u književnom delu, nešto što preovlađuje, što određuje tu strukturu, što određuje njene efekte i što se krije – i pokazuje: kao estetsko, etičko, političko ili psihičko. Krije se i univerzalna dimenzija te strukture, bivstvovanje jezičkog materijala, jezika, koje (bivstvovanje) pojam sinhronije, očit, ne ističe u prvi plan, iako bez njega, kao bivstvujuće, nije moguć. Univerzalna dimenzija jezičkog materijala ne podudara se ni s njegovom dijahronijom, i posebno ne, pojedinačno, s dijahronijom označitelja ili označenika. Razlozi zašto je to tako u spisu mogu biti različiti. Odlučujuće je to što u spisu nije moguć čisti, novi označitelj. U pravom smislu, novi označitelj je moguć samo ako je moguć označitelj, u okviru označiteljske logike, kao novi označitelj označitelja koji su tu. U spisu je označitelj uvek investiran, istorijski određen, uvek označitelj ♥ iz para označitelja ♦ ↓ ♥. Kod Lakana univerzalnu dimenziju, koju ovde imam u vidu, ima označitelj, jednostavno zato što „postoji izvan svakog značenja“⁷ – ako, odista, postoji takav označitelj, ako je, u tom slučaju, i moguć kao označitelj. Označitelj izvan svakog značenja je označitelj koji može imati bilo koje značenje. Sigurno je da bi ta, takva univerzalnost morala biti nulta univerzalnost. Označitelj je ne može imati, ako ni zbog čega drugog, zato što on uvek poziva drugi označitelj i što je odgovor na poziv drugog označitelja, što ne postoji jedan označitelj. Uvek postoji označiteljska baterija – i postoji izgubljeni označitelj. Bez njega ne bi bilo ni subjekta. Lakan veli da bez označitelja ne bi postojao nikakav subjekt u realnom.⁸ Za moju raspravu ja važno da bez izgubljenog označitelja ne bi bilo nikakvog subjekta u književnosti, ni nikakvog subjekta književnosti. Ukoliko je sve tako, ili približno tako, kako sam ja ovde izrekao, nulta (nestvorena) univerzalnost može biti samo pretpostavljena. Eventualno bi mogla biti artikulisana kao čista imanentnost, koja zbog toga ne bi bila manje problem politike, etike, antifilosofije, psihoanalize književnosti. I u tom slučaju bi se još

⁷ Lacan, Jacques, *Ecrits*, p. 498.

⁸ Lacan, Jacques, *Navedeno delo*, p. 835

dalo tvrditi da bi takva univerzalnost mogla biti predmet umovanja, ne i predmet analize. Mogla bi, međutim, biti predmet bilo koje i bilo kakve rasprave književnosti, ali i predmet uvida u književnost. Oni, ponajmanje, mogu biti jednolični. Uostalom, sam jezik je tako „malo predmet da on kao da sâm krije od nas svoje bivstvovanje“.⁹ To se može reći i kad u književnosti jezik prenaglašava svoje bivstvovanje, jezičnost, kad je prenaglašena označiteljnost označitelja, na primer, u hiperteliji označitelja, koja zamrzava subjekt i sve što se njega tiče u književnom delu. (Zamrzava li i sve što se tiče dela?) Hipertelija označitelja je, u tom smislu, način zamrzavanja, poricanja sukoba, recimo, kastracije, bilo koje druge traume. Ne treba ponavljati da se stvarno stanje, stvarno značenje ove hipertelije može utvrditi samo u analizi konkretnog primera. Ona funkcioniše kao slobodne asocijacije, uz sva ograničenja, koja joj književno delo nameće i koja su tom delu svojstvena.

Označitelj krije od nas (od subjekta) svoje bivstvovanje. U stvari, nema razloga ni da ga pokazuje. Iz te njegove osobine nije moguće zaključiti da se on, uistinu, može nalaziti izvan svakog značenja – da je neki apsolut. I baš nikako da je nesvesno efekat označitelja, kako to tvrdi Lakan.¹⁰ No onaj od koga označitelj nešto krije nalazi se tu, iza njega. Tu je i ono što krije. Konačno, kakav efekat može imati označitelj koji se nalazi izvan svakog značenja? Šta bi bio taj efekat? Odakle bi dolazio? Iz preontološke stvarnosti? To je verovatno. No i ona predujmljuje značenje i razliku kao konstitutivni element i značenja i označitelja. Mogućno je, međutim, zaključiti da se, u potrebiću Gadamerovu reč, bivstvovanje označitelja krije od sinhroničnosti jezičkog materijala, od sada, od vremena, od značenja koja se formiraju u tom preseku, u svetu, u istoriji, u istorijskoj situaciji samog označitelja. No i u tom slučaju treba pitati: kako pregrada između njega i označenika omogućuje veze koje su mu svojstvene, i, naročito, kako omogućuje obilje funkcija tih veza u razvoju označenika? (Označenik se razvija i menja u metaforičko-metonimijskom procesu jezika.) Odakle ta pregrada, kad se pojavljuje, šta je postavlja? Kakve funkcije označitelj može imati u razvoju označenika, ako se nalazi izvan svakog značenja? Odgovore na ta pitanja daje samo književni spis kao dramatisacija i inscenacija situacije označitelja. Takav književni spis je najbolji pokazatelj paradoksa označitelja, paradoksa njegove situacije u kojoj bi trebalo da bude izvan svakog značenja i u kojoj bi, istovremene, nesvesno trebalo da bude njegov efekat – efekat nekog značenja. Književnost je proizvod, ili samo registar tog i takvih paradoksa. Zašto je to tako, šta je to u književnosti što teoriju označitelja, i svaku teoriju (politiku, etiku, antifilosofiju i samu psihoanalizu), njenu nezavisnost, stavlja u pitanje, moguće je raskriti – to ne bi trebalo posebno naglašavati – jedino u svakom slučaju pojedinačno (onako kako se raskriva bivstvovanje bivstvujućeg, u kojem se bivstvovanje i pokazuje kao bivstvovanje), iako, nesumnjivo, postoje pravila koja su, u nekom vidu, zajednička svakoj sinhroničnoj strukturi jezičkog materijala. Pomenuo sam da je univerzalna dimenzija sinhronične strukture jezika, ako ništa drugo, sinhroničnost jezika. Reč je o onoj dimenziji po

⁹ Gadamer, Hans Georg, *Istina i metod, Osnovi filozofske hermeneutike*, str. 481.

¹⁰ Lacan, Jacques, *Compte rendu d'enseignements, Ornicar ?*, No. 29. 1968, p. 8.

kojoj je sinhroničnost uopšte moguća, po kojoj ona mora biti sinhronija dijahronije, mogu li reći, dijahronije veza označitelja s drugim označiteljima, ili makar poziva drugom označitelju, veza koje obezbeđuje označenik; reč je o dimenziji onog sada, koje je i sada celog života, u kojem su sabrane prošlost i budućnost, da bi ono moglo biti sada.

I postojanje označiteljskog para omogućuje označenik, i to označenik sadržan u označitelju dva (S_2). Omogućuje ga, u stvari, označitelj dva kao označenik označitelja jedan (S_1). Označitelj jedan, označitelj izvan svakog značenja je moguć, ako je uopšte moguć, samo po označitelju dva, zahvaljujući značenju koje on priziva, koje omogućuje, koje čini jezgro odnosa označitelja jedan i označitelja dva. Osim toga, označitelj jedan omogućuje i nesvesno koje bi trebalo da bude efekat tih označitelja, njihovog odnosa. Ovakvi paradoksi su svojstveni nesvesnom, da li zato što su i paradoksi jezika? Nesvesno i ne zna za paradoks. Tako bismo morali zaključiti, ako ne zna za vreme i smrt (a, prema Frojdu, ne zna; nije sigurno da je tako i prema Lakanu) – ukoliko ne zna za preontološku i ontološku stvarnost, za razliku između te dve stvarnosti, za razliku u sebi. Neku vrstu razlike kao konstitutivnog načela, nesvesno poznaje. Zato je, ukoliko označitelj uistinu jeste izvan svakog značenja, moguće zamisliti da je nesvesno pregrada između preontološkog i ontološkog, pregrada koju Lakan nalazi (uspostavlja) između označitelja i označenika (između označitelja koji je izvan svakog značenja i označenika, koji upućuje na svako značenje, i koji ne upućuje ni na jedno; označenik upućuje na značenje kad ga označitelj pozove). Iz te perspektive hiperteliju označitelja je moguće shvatiti kao efekat prekomernog uvećanja te pregrade, kao proizvod načina sprečavanja označenika da ukliza pod označitelj. Hipertelija označitelja, zapravo, pokazuje da označitelj manjka, da ne prestaje da manjka na svom mestu. Ne treba ni reći, razlozi za hiperteliju označitelja su različiti. No, takoreći svi, postoje u materijalnosti označitelja, u njegovoj funkciji, u manjku označitelja. Moraju postojati i nesvesni razlozi za prekomerno uvećanje pregrade između preontološkog i ontološkog, i kad se čini da su čisto racionalno određeni. Izgleda da je hipertelija označitelja uvek nesvesno motivisana, da su racionalni i jezički razlozi za hiperteliju, u biti, racionalizacija tih razloga. Razlog te motivacije se pokazuje u hiperteliji kao simptomu; ona sama postaje označitelj, kojega njegovo značenjstvo zaklanja. Značenjstvo označitelja, hipertelija označitelja, zaklanja efekte označitelja, zaklanja nesvesno kao efekat. Ono remeti artikulaciju označitelja. U spisu se to često dešava, jednako, mada s različitim motivima, u prozi, poeziji, u pamfletima, ali i u teoriji. (Hipertelija označitelja u pamfletima nije proizvod samo idejnog neslaganja, kako bi se moglo očekivati, ili radikalne isključivosti, netrpeljivosti mišljenja, koje su pamfletu svojstvene. Štaviše, ona stavlja u pitanje smisao i tog neslaganja i te isključivosti.) I ciljevi hipertelije označitelja su različiti, posve u skladu s psihološkim motivima, te, reklo bi se, bez obzira na činjenicu da je označitelj nezavisan od svakog značenja. Sigurno nisu nezavisni i od nesvesnog, od subjekta nesvesnog. Svi ovi obrti pokazuju da materijalnost označitelja, kao i materijalnost egzistencije, ne može da ne bude materijalnost izvan-postojanja (*ex-sistence*), koje, samo po sebi, ne može imati bilo kakvu materijalnost, sem, eventualno, kao vrsta

negativa (materijalnosti), onako kako je ima, ako je uopšte ima, nepostojanje u odnosu na postojanje. U tom smislu bi se, odista, dalo reći da postojanje i ne postoji, ne postoji drugačije do kao izvan-postojanje, što, na neki način, znači i kao transcendentna realnost, nestvorenost. Postoji mogućnost da se ova materijalnost shvati kao materijalnost nečega što je, kako Lakan kaže, korelativ postojanja, „(recimo, isticsredištenog mesta), gde, ako moramo ozbiljno uzeti Frojdovo otkriće, treba da situiramo subjekt nesvesnog“.¹¹ A on je materijalan, on je ontološka i, u istoj meri, preontološka činjenica. Jer, i kad s označenikom proizvodi smisao, označitelj, lanac označitelja, na primer, ne može biti posve nezavisan, uprkos označiteljskoj logici, od automatizma ponavljanja, od nekog oblika univerzalizma, ni od bilo čega što se s njim dešava u spisu.

Hipertelija označitelja je naizgled proizvod ulančavanja srodnih označitelja, ponavljanja, ustrajnosti, beskrajnog variranja istog označitelja. Ona može i mora imati formu ustrajnosti označitelja i odsutnosti označenika. Razumljivo je stoga, što ta ustrajnost govori nešto drugo; ona je ustrajnost govora drugog, drugog istog. U svakom slučaju, u hiperteliji označitelja imamo posla s hipertelijom onoga što se zbiva u procesu ulančavanja, ili ustrajavanja označitelja (i jedan i drugi proces mogu biti narušeni, preokrenuti), s hipertelijom efekata koji su rezultat tog procesa i, rekao bih svagda, ili barem donekle, automatizma ponavljanja. Kad je reč o književnosti, u hiperteliji označitelja imamo posla s hipertelijom upada ovog automatizma u stvarnost teksta. Iz same ustrajnosti označitelja nije moguće nedvojbeno zaključiti da je, na primer, poplava, eksplozija nesvesnog u književnom delu njen proizvod. Pošto se ova poplava može očitovati u bilo kojem formalnom momentu dela, u bilo kojoj pripovednoj ili poetskoj stratagemi, u svemu što je pogodno da posluži kao prelazni prostor, ili prelazni objekt prisile na mišljenje, na fantazmatizaciju, najpre treba otkriti gde i zašto počinje to ustrajavanje označitelja, šta ga čini tim što jeste. Dakle, ustrajnost označitelja, ako i nije proizvod neke druge ustrajnosti – a to može biti – sigurno je u bliskoj vezi sa njom. Jezik ne postaje i ne postoji izvan ontološke situacije ljudskog stvora. On je izraz te situacije, ontologizacije govorobića. I Božja lingvistika je ontologizovana. Ona je proizvod ontologija Božjeg stvaranja (samog Boga, živog Boga), i ontologija tog stvaranja. Nesvesno je efekat te lingvistike. Moguće je u ovom traganju za onim što jeste ići još dalje. Doduše, time se izlažemo opasnosti da skrenemo na jungovski put, da pristanemo na ograničenja što ih nameće teorija arhetipova. Stoga je važno razabrati šta se zbiva s nesvesnim kao efektom označitelja koji ustrajava, kako se ono formalizuje u spisu. Nije li ono, iako efekat označitelja, paradoksalno, ishodište i razlog hipertelije označitelja? Kako mu drago, u slučaju hipertelije označitelja sigurno je u pitanju i hipertelija nesvesnog, šta god da je njen razlog. Bilo kako da se hipertelija označitelja ispoljava, uvek je reč o hiperteliji nesvesnog, i iza njega o prisili naloga da se misli i izrekne ono što se skriva, te da se misli i izrekne kako se i zašto to nešto skriva, i zbog čega označitelj krije od nas svoje bivstvovanje? Sve govori da je tako, da mora biti tako, ako je nesvesno „lanac

¹¹ Lacan, Jacques, *Ecrits*, p. 11.

označitelja koji se negde (na drugoj sceni, piše on [Frojd, R. K.], ponavlja i ustrajava“, veli Lakan.¹² Lanac označitelja se ponavlja i ustrajava u književnom delu kao sceni, na sceni koju delo postavlja i za svog tvorca i za primaoca – i za lanac označitelja. Praktično, svako ispoljavanje nesvesnog u književnosti nesvesno je književnosti, čak i kad imamo posla s nesvesnim subjekta književnog dela, s upisivanjem u delo nesvesnog tvorca dela. Ustrajavanje, ulančavanje označitelja, označiteljska logika, ne objašnjavaju zašto se neki označitelj ponavlja, ni zašto se u lancu pojavljuje baš on i na tom mestu, a ne neki drugi označitelj. Determinizam simboličkog samo delimično može pomoći da se to stanje razjasni. Naime, ništa ne pokazuje da determinizam simboličkog zahteva baš taj označitelj koji se pojavljuje u lancu, a od determinizma se to očekuje. Determinizam simboličkog ne može zahtevati da jezik bude mrtav. Nije ni moguć izvan rada jezika. Zahteva se, predujmljuje (neki) označitelj, koji će biti u skladu s logikom po kojoj se formira lanac označitelja (značenje u tom lancu), i ništa drugo. Označiteljska logika nije u stanju ni to da objasni, ukoliko, istovremeno, nije i logika nesvesnog, onog nesvesnog koje je efekat jezika. Logiku nesvesnog – i jezika, ukoliko je nesvesno njegov efekat – moguće je prepoznati u logici fantazma, eventualno, kao efekat označiteljske logike. (Kad ovde kažem logika nesvesnog, mislim na logiku koja se pojavljuje u fantazmu, i koja je logika gradnje fantazma, koja je u osnovi logike fantazma.) Nesvesno se ispoljava kao lanac – u lancu – označitelja, kao jedan označitelj, ili kao hipertelija označitelja, koja ima sve mogućnosti da funkcioniše i kao druga scena. Na njoj se, po Frojdovom modelu, ponavlja logika ulančavanja označitelja, i to kao logika istine. Ponavlja se kao nešto drugo skrivene istine. Dakle, ponavljanje logike ulančavanja nikako ne znači da se u spisu ponavljaju iste slike, iste veze, iako se i to dešava. Psihoanalizi su poznati snovi koji se ponavljaju. U tim snovima se ponavljaju pojedinosti, cele strukturne sheme, ceo scenario događaja, ili mogućeg događaja.

Ulančavanje označitelja moguće je razumeti i kao lingvističku fantazmatizaciju, ali i kao fantazmatizaciju označitelja koji je izvan svakog značenja. Ulančavanje jeste sredstvo fantazmatizacije, slučajni susret označiteljâ, nalik čuvenom Nervalovom *slučajnom susretu šivaće mašina i kišobrana na operaciono stolu*. Po svemu sudeći, i izvodi se po logici fantazma. Jedino po logici fantazma do ovakvog susreta i može doći. I to, svakako, nije slučajno. Sredstvo i predmet fantazmatizacije je i svaki označitelj posebno, svaki označitelj koji predstavlja subjekt za drugi označitelj. U stvari, sredstvo i predmet fantazmatizacije je ustrajnost označitelja, njegova sposobnost za metaforičko-metonimijske veze, koja čini i pokazuje da je označitelj izvan svakog značenja ujedno otvoren svakom značenju. Razumljivo je onda što se, suštinski, ustrajnost označitelja ne razlikuje od ustrajnosti nesvesne želje, u kojoj započinje i ustrajava svaki nalog za fantazmatizaciju i mišljenje. (Fantazmatizacija je mišljenje. Uzgred, niko više ne dovodi u pitanje nesvesno mišljenje, ni mišljenje tela.) Ovde je važno uzeti u obzir da je ustrajnost želje nerazoriva. Tako kaže Lakan.¹³ Još

¹² Lakan, Žak, *Spisi*, str. 278

¹³ Lakan, Jacques, *Ecrits*, p. 52.

je važnije da ona nije razoriva ni u mogućim (i neizbežnim) iskrivljavanjima želje, što je shvatljivo imamo li u vidu da je zadovoljenje želje uvek nepotpuno, da nije moguće, da je zadovoljenje nezadovoljenje kao obećanje zadovoljenja, odgođenog, mogućeg zadovoljenja. Za moju raspravu je važno da se ta nerazorivost mora negde ispoljiti izvan same želje, u nečemu u čemu se i želja ispoljava. Može li to biti označitelj? Može manjak označitelja i manjak u označitelju. Mišljenju je on teško dostupan, sem kao manjak samog mišljenja, manjak mišljenja manjka. Lakan veli da je, koliko god to bilo paradoksalno, nerazorivost ustrajnosti želje potvrđena u freudovskoj doktrini. Drugim rečima, potvrđena je u mišljenju, izvan želje kao u želji, onako kako se potvrđuje i manjak označitelja. Potvrđuje je i fantazam, recimo tako što, na neki način, pričinjava ono zadovoljstvo koje je svojstveno želji. Za problem kojim se ovde bavim je važno da otkrijem ima li ta osobina želje bilo kakve veze s ustrajnošću i hipertelijom označitelja? Nesumnjivo, ima ako je nekako povezana s manjkom označitelja. Može li hipertelija označitelja da pričinji ono zadovoljstvo koje je svojstveno želji? Sigurno je da može. Rekao bih, ipak, da pričinjava lažno zadovoljstvo, ono i onako kako ga obezbeđuje pornografija. I u jednom i u drugim slučaju imamo posla sa simulakrumom zadovoljenja. U tom smislu, hipertelija označitelja je vrsta pornografije označitelja i pornografije označiteljske logike. Uostalom, zadovoljenje je svagda manjak zadovoljenja, ono što nedostaje. Zadovoljenje nije ni moguće, sem kao nezadovoljenje zadovoljenja. Tu se, verovatno, nalaze razlozi i temelj eventualne veze želje i hipertelije označitelja kao pornografizacije želje. Ipak, nemogućnost zadovoljenja želje ne mora biti glavni razlog, ni glavni cilj hipertelije označitelja. Hipertelija označitelja i fantazam koji se njome služi, pokazuju na iščezavanje želje, na dramu koja u želji ne prestaje i koja je pravi predmet fantazma i, istovremeno, podsticaj na preuveličavanje označitelja. U biti, preuveličava se manjak označitelja, njegova nesposobnost da predstavlja subjekt za drugi označitelj. Dakle, hipertelija označitelja bi, s jedne strane, mogla biti način odbrane od pretnje koju predstavlja iščezavanje želje (sa njom bi iščezao i sam označitelj) i, s druge strane, zamena za želju koja iščezava (trag željenja ostaje), oblik prisilnog zadržavanja želje u stvarnosti, koja više nije stvarna – zamena za označitelj koji nedostaje, koji zbog nečega iščezava. (Uzrok iščezavanja označitelja se ne mora nalaziti u samom označitelju. Verovatno se u njemu i ne nalazi. Mogućno je pretpostaviti da se nalazi u tome što je izvan svakog značenja.) U tom smislu hipertelija označitelja se ne razlikuje od fantazmatizacije. Ona jeste način fantazmatizacije. Sama po sebi, ona je i fantazam. Osnovna namena hipertelije označitelja poklapa se s osnovnom namenom fantazma, preko koje se „subjekt održava na ravni svoje želje koja iščezava, iščezava utoliko što samo zadovoljenje zahteva oduzima subjektu njegov objekt“.¹⁴ Hipertelija označitelja održava vezu subjekta i objekta (želje), koji je već izgubljen, koji je oduvek izgubljen; hipertelija označitelja održava vezu subjekta s gubitkom, s njegovim gubitkom. Subjekt neprekidno pokušava da nadomesti taj gubitak, da sebe (onog sebe koji ne postoji, koji je izgubljen) postavi kao odredište svega. (Dekart će to uraditi. Ali on je

¹⁴ Lakan, Žak, *Spisi*, str. 245.

prevideo gubitak subjekta na mestu na kojem se nalazi.) I hipertelija označitelja može biti proizvod takvog pokušaja. Ona jeste problem ekscentriranog subjekta. U književnosti to jeste i kad se pretvara u maskaradu ili procesiju označitelja, u procesiju jednog umnoženog označitelja, koji, pri tome, nije ni artikulisan, sem kao tajna, ili kao ono što je zabranjeno.

Subjekt svoju potrebu protura preko procesija, maskarada označitelja, ili, i istovremeno, subjektova potreba se protura preko procesija, maskarada označitelja. Čini to na isti način i književnost, čini se to u književnom delu i sa književnim delom. Za moju raspravu je važno da se iza tog postupka uvek nalazi rad nesvesnog, nesvesni cilj, da se on raspozna u efektima maskarade označitelja, u načinu na koji ta maskarada konstituiše subjekt, diskurs spisa, sam spis, koji, takođe, unekoliko ili, pod određenim uslovima, potpuno, postaje maskarada. Moglo bi se reći da i subjekt i spis, uz to što ih konstituiše maskarada označitelja, svoju potrebu umeću, da se njihova potreba umeće u procesiju označitelja zato da bi ona (njihova potreba) bila otkrivena – i nekako zadovoljena. U pitanju je mehanizam koji nalazimo u simptomu, mehanizam koji zahteva tumačenje i predujmljuje način na koji ga treba tumačiti. U književnosti je to očigledno. Uglavnom je opšteprihvaćeno da on predujmljuje i pravila tumačenja. (Za sada je nevažno kako on to čini, odakle sve ta pravila potiču, ni šta biva s univerzalnim pravilima tumačenja.) Simptom uvek pokazuje na nešto izvan sebe, raskriva, kao metafora, ono što skriva, o čemu ne govori, i o čemu, uistinu, govori; raskriva svoj pravi smisao. No to stanje stvari, odnosi jezika, subjekta i književnog dela, i kad su sasvim očiti, nisu dovoljni za objašnjenje pojave hipertelije označitelja, iako je i nju moguće shvatiti kao maskaradu označitelja, ponekad, i kao pravi simptom onoga što se zbiva u jeziku subjekta i dela, u označiteljskoj logici. Previše nečega često znači premalo tog nečega (na drugoj strani), premalo onoga što bi tu trebalo da postoji, premalo realnosti. Previše nečega može značiti, često, ako ne uvek, i znači da manjka ono što bi moralo postojati, u slučaju subjekta i njegovog dela, može značiti da ontološki manjak ne funkcioniše kako konstitutivni moment (subjekta, dela). Preterani razvoj morfološkog svojstva nekog predmeta, pripovedne teme, načina ulančavanja označitelja, preterano širenje efekata eksplozije diskursa, koja preti da raskine logiku po kojoj se označitelji povezuju – ova logika se nalazi u temelju organizacije, uređenosti jezika spisa – ukazuju na manjkavost morfologije, i nesigurnosti ishodišta na kojem počinje da se oblikuje. Slične opozicije, no formalno uravnotežene, čak uređene, nalaze se i u primitivnim jezicima, u imenovanju stvari, i morfologiji stvarnosti koju te opozicije postavljaju. Malo i veliko, na primer, kazuje se u nekim, kako se to kaže, primitivnim jezicima istom rečju. U suštini, tom reči se kazuje mera, merenje, potreba za merom. Frojd je tim opozicijama poklonio ozbiljnu pažnju. Nije, ipak, dovoljno istakao funkciju razlike i ponavljanja (funkciju čiste mere) u suprotnim značenjima te reči, funkciju razlikovanja razlike u tim opozicijama. Zbog nečega ove funkcije nisu privukle njegovu pažnju. Sve upućuje na to da je, uz upad spoljašnje stvarnosti, njenih značenja, hipertelija označitelja jezička činjenica, hipertelija napora jezika da imenuje stvar, činjenica razlike i ponavljanja

značenja, imenovanja značenja, koje označenik nosi sa sobom uklizavajući pod označitelj, i da se sa njom zbiva ono što se zbiva s razlikom u jeziku, s razlikom u označitelju pod koji uklizavaju različiti označenici, pod koji, u ludilu imaginarnog, u ludilu diskursa spisa, mogu da hrupe označenici, koji protivureče jedan drugom, koji se, nakon eksplozije označitelja, gomilaju bez reda. Bez reda unose i značenje koje ostaje u pozadini. To je razumljivo ako ideja razlike „pretpostavlja ideju suprotstavljenosti“, kao što kaže Trubeckoj.¹⁵ Prema tome, hipertelija označitelja, kao jezička činjenica i, zašto ne, kao označitelj, predstavlja kod drugog označitelja onaj subjekt, koga ne predstavlja označitelj, koji omogućuje hiperteliju.

Fenomen hipertelije označitelja ne može se objasniti samo potrebom, šta god da je izaziva, kakva god ona bila – recimo potrebom književnog dela da kaže ono što bi, kao ideal dela, kao apsolutni tekst, moralo reći, ili što bi, s nekih razloga, moralo ostati neizrečeno, skriveno, nedostupno, što se, zapravo, i ne da izreći (zato što to izricanje zahteva novi označitelj), i što je, uprkos tome, ishodište dela, svake pojave i inscenacije označitelja i svake predstave u njemu. Fenomen ove hipertelije ne može se objasniti ni potrebom da se nešto (uzmimo za primer uklizavanje nekog označenika pod označitelj; ono je važno za razumevanje književnosti) omete, da se spreči raskrivljanje, objavljivanje onoga što je zabranjeno, što književno delo čini takvim kakvo jeste, što ga činim mogućim. Hipertelija označitelja, istovremeno, sklanja, odstranjuje ono što bi trebalo da naglasi, i to onako kako to čini pornografija, i što, u nekom vidu, ova hipertelija upravo pornografski i naglašava, što jeste njen pornografski čin. Nikad ona nije proizvod jednog jedinog uzroka, niti proizvodi jedan cigli efekat. Nema ni samo jednu istinu, ne zato što njena istina nije tek istina jezika (označitelja koji nastaje), nego i istina šuma jezika, govora, stvarnosti. Hipertelija se da objasniti potrebom, ako želja subjekta (želja koju subjekt ima) – i želja književnosti – proizilazi iz nužnosti koju im je nametnulo postojanje diskursa da se potreba proturi kroz procesije označitelja, kako to Lakan tvrdi,¹⁶ i kako se, izgleda, dešava u delima, naročito u delima kojima u nekom trenutku ovladava diskurs (na primer, diskurs manjka u označitelju kao diskurs simboličkog). Dešava se to i u delima čiji diskurs, naizgled i stvarno, strukturiše determinizam simboličkog, no koji, između ostalog i zato što se kida lanac označitelja, postaje diskurs ludog imaginarnog. (I on pamti determinizam simboličkog.) Zahvaljujući hiperteliji označitelja diskurs simboličkog se lako pretvara u neki drugi diskurs, u diskurs ludog imaginarnog. Potreba se, u svakom slučaju, ovako ili onako, mora izreći, ili makar nagovestiti, što u književnosti ne predstavlja nikakav problem. Nagoveštaj je važan element pripovedanja i pevanja. U teoriji je to dobro poznato. Važan je i za hiperteliju označitelja. Zahvaljujući njoj ona može predstavljati i zahtev da se potreba koja je u pitanju istakne ili maskira, ili, u isto vreme, i jedno i drugo. Hipertelija označitelja može predstavljati i proizvod (najčešće to i jeste) pokušaja potiskivanja (koje je povratak potisnutog) osnovnog označitelja, onog označitelja po kojem je označitelj svaki drugi označitelj.

¹⁵ Navedeno prema, Delez, Žil, *Razlika i ponavljanje*, Fedon, Beograd, 2009, str. 331,

¹⁶ Lacan, Jacques, *Ecrits*, p. 628.

To je još jedan razlog s kojeg se zahtev koji predstavlja hipertelija označitelja, kao i sve što se tiče jezika, upućuje Drugom. Hipertelija označitelja bi, onda, mogla biti u nekakvoj vezi i s manjkom u Drugom, s manjkom u bivstvovanju. Sama hipertelija označitelja, kao izraz želje – ili vid suspendovanja želje – metonimija je manjka u bivstvovanju. Lakan to veli za želju.¹⁷ Razumljivo je onda što se u hiperteliji označitelja suspenduje označitelj (kao što se želja suspenduje u želji), koji se prekomerno razvija (pretvara u hipertelični označitelj, u čistu hiperteličnost), ponavlja u verzijama sebe samog, zajedno sa željom na čiji manjak u bivstvovanju ova hipertelija pokazuje. Dakako, tako se pokazuje na manjak bivstvjućeg-u-celini, na ne-celost tog u-celini, na ne-celost koja jamči mogućnost postojanja bivstvjućeg-u-celini. U spisu se i potreba i želja (subjekta) sabijaju u tesnace jezika – i eksplodiraju u ludilo diskursa. Jezik ih (ograničene ili dovedene do prskanja) provodi kroz svoje tesnace, u defileima označitelja; on čini da potreba i želja uopšte budu – i u slučajevima kad dolazi do poremećaja, pa i do raspada jezičke logike spisa, one logike koja bi trebalo da odgovara logici fantazma, koju logika fantazma i uspostavlja. Istina, upadi logike organizacije jezika, koja odudara od organizacije jezika koju nameće osnovni označitelj spisa, drugačijeg jezika, u diskurs spisa u stanju su da podstaknu ludilo imaginarnog. Ali, mogu biti razlog i drugačije proizvodnje, mogu biti sredstvo fantazmatizacije ili dogmatizacije književnosti. Ipak, najčešće, s nekog razloga, izazivaju slabljenje veze logike fantazma i logike jezika književnosti, racionalnosti književnosti, racionalnosti koja je književnosti spoljašnja, čiju osu predstavlja hipertelija označitelja. To slabljenje bi moglo biti proizvod slabljenja subjekta – i slabljenje književnosti – koje, opet, može biti proizvod suspendovanja želje. Slabljenje subjekta i strukture književnog dela je moguće i zato, najpre zato, što „ne postoji subjekt želje“¹⁸, ako to nije sama želja kao želja želje. Postoji subjekt fantazma, podeljeni subjekt, postoji „deljenje subjekta, koje je prouzrokovao neki objekt“¹⁹, i to objekt koji se kao uzrok nalazi u subjektu i u spisu, na primer izgubljeni objekt. Ovaj objekt je predmet književnosti, pre no sam subjekt. On je i predmet psihoanalize. Dakle, predmet književnosti, i psihoanalize, nije čovek, nego ono „što mu manjka – ne apsolutni manjak, no manjak objekta“,²⁰ (manjak i čini čoveka, subjekt književnosti, književnost), gubitak objekta, koji se, u nekim slučajevima, ispoljava i kao hipertelija označitelja.

Predmet književnog spisa, koji se (spis) zbog hipertelije označitelja pretvara u hipertelični spis, jeste želja koja nema objekt, za koju ne postoji objekt. S Lakanom

¹⁷ Lacan, Jacques, *Écrits*, p. 640. A ako je želja metonimija manjka u bivstvovanju, „Ja je metonimija želje“, što će reći, metonimija metonimije manjka u bivstvovanju. Umnožavanju i zamenama nema kraja. I hipertelija označitelja je metonimija želje, može biti metonimija želje, želje da se s falusa skine veo, čak, želje subjekta da bude falus, da književno delo, ili diskurs, kao, na primer, u prozi Mi-odraga Bulatovića (kojom ću se baviti kasnije), postane falus.

¹⁸ Lacan, Jacques, *Autres écrits*, p. 207.

¹⁹ Lacan, Jacques, *Autres écrits*, p. 207.

²⁰ Lacan, Jacques, *navedeno delo*, p. 211.

bi se, u tom slučaju, dalo reći da je želja koja nema objekt predmet ovakvog dela „zato što nigde u bilo kakvom označitelju zahteva ne može biti naznačena“,²¹ odnosno da želja nije predmet ovakvog dela zato što je, budući da je bez objekta, nije moguće naći u zahtevima hipertelije označitelja, ni u samoj hiperteliji odsutnog označitelja. Lakan, međutim, dodaje da želju u označitelju zahteva nije moguće ni artikulirati, iako je u njemu već artikulirana. Ovde imamo posla s prividnim paradoksom, s prividom nemogućnosti da se artikulira ono što je već artikulirano i za šta se ne zna da je artikulirano. U suštini, ovim paradoksom se naznačuje stvarno stanje svake ontološke činjenice. U ovom slučaju se naznačuje ontološko stanje želje u svetu života, u kojem su, prema Huserlu, horizonti nepoznatog, „zapravo horizonti nepotpuno poznatog, naime, unapred poznati u svojoj najopštijoj tipici“²². I horizont odsutnog označitelja (označitelja želje bez objekta) mora biti poznat u hiperteliji označitelja (kao negativu najopštije tipike), u odsustvu, koje se kao označitelj otelovljuje u toj hiperteliji. Uostalom, u pitanju je hipertelija upravo toga označitelja, ne njegove odsutnosti. Ovu proizvodi sama hipertelija. Istina, tek treba videti kako on može biti poznat – i kao odsutnost – kako je označitelj, ako postoji izvan svakog značenja, ako je nezavisan od bilo kojeg značenja, to jest ako ga nešto neposredno ne povezuje s hipertelijom. Kako nastaje u svojoj označiteljnosti? Lakan je, nakon „književnog obrata“, na ovakvu nedoumicu o problemu želje – i označitelja – naišao u psihoanalitičkom tumačenju književnosti, u književnim delima koja je sam tumačio, koja su, s nekih razloga, bila predmet njegovog interesovanja. U tumačenju Hamleta otkrio je da ljudska želja nema mogućnost da nađe svoje mesto, a da se ne pita o svojoj vezi s majčinom željom, s označiteljem želje u Drugom. „U razvoju ljudskog subjekta, majka može da otkrije područje 'Želje Drugog'“.²³ Majka otkriva i trezor jezika kod Drugog, otkriva jezik – i to da se označitelj svagda nalazi u toj situaciji. Nije, stoga, slučajno što se s književnim obratom u svom mišljenju Lakan udaljuje od strukture (i strukturalističke faze svoga učenja; uzgred, čini se da se strukturalizam Lakanovog učenja više nalazi kod tumača Lakanovog mišljenja, u mišljenju tumača, no kod samog Lakana, iako nije moguće, nije ni potrebno, poricati upad strukturalizma u njegovo učenje). Problem strukture kod njega je povezana s logikom označitelja, sa de Sosisovim učenjem, iz kojega je preuzeo osnovne pretpostavke o odnosu označitelja i označenika. No sledeći korak Lakana je odveo k jeziku nesvesnog, koji određuju metaforički procesi, i dalje k simptomu kao književnom konceptu (na primer, kod Džojse). Označiteljska logika i hipertelija označitelja iz te perspektive dobijaju onaj smisao, koji je bio sakriven u osnovnom označitelju i koji je s vidika sklanjao moguću genetizam. Pretnju od genetizma najpre su uočili Lakanovi protivnici, i to oni koji svoje temeljne teorijske pretpostavke duguju upravo Lakanu, bilo da su ih od njega neposredno preuzeli, bilo da su ih formulirali na pretpostavkama suprotnim

²¹ Lacan, Jacques, *Ecrits*, p. 774.

²² Huserl, Edmund, *Kriza evropskih nauka*, str. 104.

²³ Rabaté, Jean-Michel, *Jacques Lacan, Psychoanalysis and the Subject of Literature*, p. 13.

Lakanovom mišljenju (dakle, na pretpostavkama koje njegovo mišljenje predujmljuje), kao teoriju koja stavlja u pitanje osnove Lakanovog učenja. To podjednako važi za psihoanalitičare i filozofe, koji su, suprotstavljajući mu se, ostajali u Lakanovom mišljenju.

Ovi psihoanalitičari i filozofi stavljaju jezik pre označitelja. Tako izbegavaju genetizma i determinizam označitelja. Ništa, međutim, ne garantuje takav red stvari. Ništa ne dokazuje ni mogućnost takve hronologije. U suštini, učinio je isto to, pokušavao da učini, i sam Lakan, i to u okviru teorije označiteljske logike, onda kad je artikulisao ideju o determinizmu simboličkog, u svojoj strukturalističkoj fazi (koja je sumnjiva, i koju ni on sam ne priznaje). Dokazuje to njegov pokušaj zasnivanja lingvisterije (*linguisterie*) u okviru psihoanalize, dakle, pokušaj zasnivanja psihoanalitičke lingvistike bez genealogije. Lingvisterija od psihoanalize zahteva da je podrži (lingvisterija zahteva ono što već ima), što ne znači, tako Lakan kaže, da je psihoanaliza lingvisterija, niti da je lingvisterija psihoanaliza. Znači da ne postoji druga lingvistika. Postoji samo lingvisterija. Iz njenih veza s psihoanalizom nije moguće zaključiti da je sva psihoanaliza lingvistika, ni da nije moguća bez lingvistike. I znači, ako „nesvesno postoji samo kod govorećeg bića“,²⁴ da onda „Nesvesno, ono govori zato što zavisi od jezika, o kojem se malo zna“.²⁵ To što se o jeziku malo zna (što se uopšte, o bilo čemu, i znanju, malo zna – kako se nešto može znati izvan jezika, što jezik ne zna?) svakako je razlog što neki psihoanalitičari, umesto o označitelju, govore o predstavniku, oslanjajući se na pretpostavku „da psiha ne može predstavljati a da se ne predstavlja i da njena predstava nikad nije jedna ili ujedinjujuća, ili takođe neodvojiva od znanja o ja (*Je*) u izvršenju nekog nasilja“.²⁶ Ovom promenom u Lakanovom mišljenju označitelja, faktički se menja status označenika, uvodi se u označiteljski proces polisemičnost označenika. A to znači da on nije nepredstavljiv, već i zato što, kako Lakan kaže, predstavnik predstave uzrokuje želju.²⁷ Označenik je nepredstavljiv kao nesvesno i u meri u kojoj je nesvesno, u meri u kojoj nesvesno zavisi od jezika o kojem se malo zna – označenik je nepredstavljiv u meri u kojoj zavisi od označitelja. U suštini, nepredstavljivost označenika znači da je nepredstavljivo predstavljlivo. Kako ikako drukčije možemo znati nepredstavljivost? Kako je

²⁴ Lacan; Jacques, *Autre écrits* i p. 511.

²⁵ Lacan Jacques, *navedeno delo*.

²⁶ Green, André, Un, Autre, Neutre: valeurs narcissique du même, *Nouvelle revue de psychanalyse*, No. 13. 1976, p. 72. Grin uspostavlja i razliku između predstavnika i označitelja. Predstavnik je predstavnik transfera (želje smisla), dok je označitelj transfer predstavnika. Grin se, ipak, ne odvajava dokraja od Lakana. On će prema Lakanovoj formuli da je označitelj ono što predstavlja subjekt za drugi označitelj, i ponavljajući tu formulu, reći „da je predstavnik ono što znači subjekt za drugog predstavnika“ (*navedeni tekst*). Praktično, razliku, koju je uveo u Lakanovo mišljenje, ovim ponavljanjem Grin stavlja u pitanje.

²⁷ Lacan Jacques, *Spisi*, str. 293.

moguće znati da je nešto nepredstavljivo? Kako drugačije razumeti da nesvesno, ono govori zato što zavisi od jezika, od nečega što malo znamo. Taj obrat se nalazi u nastanku svakog književnog dela, svake duhovne tvorevine i da se objasniti samo iz psihološke perspektive, iz psihoanalize kao lingvisterije. Tako je prema Lakanovoj psihoanalizi. Tako je i prema fenomenologiji, prema Huserlu.²⁸ Ova srodnost nije neobična, imamo li u vidu Lakanov mogući dug fenomenologiji, preciznije, Lakanovo interesovanje za fenomenologiju i, što je, naizgled, neobično njegovo neprestano suprotstavljanje fenomenologiji (Huserlu, Sartru, Merlo-Pontiju). Konačno, ne treba prevideti ni njegovo interesovanje za filosofiju uopšte, njegovu sklonost filozofskom mišljenju, ni činjenicu da bi Lakan mogao biti filosof psihoanalize, ali i da nikad nije pristao da ga ubroje u filozofe, kojima, kao antifilosof, pripada. Lakan je naglašavao da njegovo mišljenje proističe iz njegovog iskustva, dakako, iz iskustva psihoanalitičara, analitičara za koga se pretpostavlja da zna. Nije pristao ni na odrednicu da je filosof psihoanalize. No to nepristajanje je moguće razumeti i kao pristajanje. Takvih obrta puno je Lakanovo učenje. Konačno, takvi obrti su svojstveni i psihoanalizi i analitičarima. Svojstveni su i svakom tvorcu spisa. Hipertelija označitelja, u tom slučaju, lako može biti (zlo)upotrebljena kao supstitut manjka označitelja i manjka subjekta. Može biti (zlo)upotrebljena i zbog toga što „nagon razdvaja subjekt i želju“.²⁹ Objekt nagona u toj situaciji lako postaje objekt hipertelije označitelja.

Realnost nagona ni za Frojda nije bila sasvim izvesna. On izrično kaže da su nagoni „naši mitovi“ (mitovi psihoanalize). No i mitovi su realnost, svejedno, i realnost neke druge realnosti, one koja nije uvek tu, no koja negde i nekako postoji, ili će postati. Po istoj shemi valja razumeti i hiperteliju označitelja. Ima za to dosta razloga. Ona je naš mit, mit o označitelju koji predstavlja subjekt za drugog označitelja, koji predstavlja subjekt kod drugog označitelja, i čija materijalnost nije izvesna. Ovaj mit označitelja, mit o delovanju označitelja, koji, kao mit, kazuje da ni označitelj ni mit nisu tu, omogućuje razumevanje književnosti, barem jedne njene dimenzije (stalno započinjanje na mestu na kojem bi se označitelj mogao nalaziti), posredno, omogućuje i psihoanalizu književnosti. Važno je doznati šta je, kako i zašto u ovim mitovima mitologizovano, šta je u njima mitologizovana stvarnost. Po Frojdu nagon ne upućuje na nešto irealno. Kao mit, on to ne bi ni mogao, iako realnost na koju upućuje nije ona realnost koja je uvek tu. Lakan veli da se u nagonima mitologizuje realno,³⁰ što će reći, nemoguće, ono što je nedokučivo. Za razumevanje nesvesnog spisa – i posebno statusa realnog u spisu – to je važno. Nije manje važno ni to što se

²⁸ Huserl veli: „Nerazumljivosti nastanka neke duhovne tvorevine mogu se, dakle, reklo bi se, razjasniti samo pomoću psiholoških ukazivanja, i time ostaju u zatečenom svetu“, Huserl, Edmund, *navedeno delo*, str. 99. Pomoć od psihologije, u stvari, od psihoanalize, tražio je i Sartr. Tražili su je i drugi filozofi, Derida recimo.

²⁹ Lacan, Jacques, *Ecrits*, p. 853.

³⁰ Lacan, Jacques, *navedeno delo*.

u nagonima (i hiperteliji označitelja) obnavlja odnos subjekta s izgubljenim objektom. U nagonima se obnavlja situacija subjekta, koji još ne misli, koji još nije, i koji neće postati kartezijanski subjekt. Kao subjekt koji *ili ne misli, ili nije*, može postati samo subjekt fantazma. Ništa više ne dovodi u pitanje tvrdnju da se i u hiperteliji označitelja mitologizuje realno, realno označitelja, onog označitelja koji ne postaje označitelj. Mitologizuje se i određenje subjekta, koji kaže (jedino je u stanju da to kaže): *ili ne mislim, ili nisam*. U hiperteliji označitelja se mitologizuje realno koje se nalazi u rupi simboličkog. Štaviše, hipertelija označitelja je, ako ni zbog čega drugog ono zbog povezanosti s nagonom, vid obnavljanja odnosa subjekta s izgubljenim objektom. Ona pokazuje da odnos subjekta s izgubljenim objektom ne prestaje da se obnavlja u stvarnosti.*

[*Možemo li reći da se realno mitologizuje u hiperteliji i preko hipertelije označitelja, u književnosti i kroz književno delo, ukoliko ono može biti shvaćeno kao hipertelija označitelja (a književni spis jeste neki oblik hipertelije, i hipertelije označitelja), u pripovedanju kao mitologizaciji nagona (na primer, u hiperteliji pripovednih strategija, samog pripovedanja koje se ne završava, u hiperteliji nezavršivosti pripovedanja)? Književno delo je samo po sebi mitologizacija realnog, registar pripovedanja o realnom. U književnom delu se realno mitologizuje onako kako se mitologizuje u nagonima, u nagonima kao mitovima, i onako kako se mitologizuje u mitovima. Pripovedanje/pevanje stvara, uobličuje, postavlja u realnost nešto (samu realnost) što bi nagoni mogli biti u stvarnosti živog, što oni uistinu jesu, kako god da jesu u živom, u čistoj imanentnosti života (u kojoj mogu biti samo ta imanentnost) – i što u stvarnosti koja je uvek tu nije drugo ni drugačije no što je književno delo. Važno je napomenuti da se u pripovedanju mitologizuju svi nagoni i da su, zavisno od toga koji je nagon u njima mitologizovan, književni spisi nužno različiti, da nisu ni dovršeni ni dovršivi. Mene ovde zanima mitologizacija nagona života i, pre svega, nagona smrti, zato što oni čine suštinu pripovedanja i pevanja (zato što nagoni smrti čine suštinu nagona života), i zato što su svi drugi nagoni u odnosu na njih parcijalni nagoni, što nagoni života i smrti predstavljaju scenu na kojoj se insceniraju svi drugi elementi života – i pripovedanja. Na sceni nagona života i smrti inscenira se i odnos subjekta i izgubljenog objekta – bitan za književnost – često, kao oblik pripovedanja, kao samo ishodište i suština pripovedanja. Moramo imati na umu da je pripovedanje oblik destrukcije, one destrukcije koja po Hajdegeru postaje dekonstrukcija (a svako pripovedanje i pevanje je upravo ta destrukcija dekonstrukcija izgubljenog objekta /uspostavljanje izgubljenog objekta, gubitka, u objektu realnosti/, ontološkog manjka – i pokušaj raskrivanja imanentnosti čistog života). U ovom slučaju, pripovedanje treba shvatiti kao destrukciju/dekonstrukciju odnosa subjekta i izgubljenog objekta, strukturnog jezgra hipertelije označitelja, kojom se bavim u ovom poglavlju. I u jednom i u drugom slučaju u pitanju je delovanje nagona, nagona smrti u strukturnom jezgru pripovedanja. Razume se, tako što je moguće tvrditi zato što jeste, i ukoliko jeste „svaki nagon virtuelno nagon smrti“ (Lacan, Jacques, *Ecrits*, p. 848). Za razumevanje statusa književnosti, nesvesnog književnosti važno je znati da taj obrt, u neku ruku, proizvodi označitelj, zato što on zatvarajući subjekt, precrtavajući ga, čini da u subjekt uđe smisao smrti. To bi trebalo da važi i za nagone života, koji nisu ni mogući izvan nagona smrti. Naime, označitelj kao takav, unosi smisao smrti u subjekt tako što ga precrtava. Tako je po

Lakanu. Problem je, međutim, u tome gde se nalazi smisao smrti koji označitelj unosi u subjekt, gde ga označitelj nalazi, ako se ne nalazi u njemu, ukoliko on sam po sebi nije, ako ne smisao smrti (što ne može biti ukoliko se odista nalazi izvan svakog značenja i, naročito, ukoliko se, eventualni, smisao smrti može nalaziti samo u živom), ono makar to što daje smrt, ili ono što pokušava da smrt da.

Označitelj bi, kao ime, mogao biti ono što daje smrt, s obzirom na to da reč, imenovanje ubija ono što uspostavlja, da je smrt stvari uslov njenog postojanja (u književnosti, kao stvari književnosti, da li i kao same stvari). Ali, označitelj uspostavlja i manjak, koji njega (označitelj) uspostavlja. Hipertelija označitelja, postavljanja označitelja (osnovnog označitelja) u romanu Miodraga Bulatovića *Црвени петао лети према небу* (Просвета, Београд 1963), izrazit je primer inscenacije drame označitelja, koji u subjekt (i u književnost) unosi smisao smrti, smisao što se nalazi i ne nalazi u njemu. Nalazi se kao manjak i kao ono što stvara neku stvarnost. Je li taj paradoks manjka razlog pretvaranja hipertelije označitelja u hiperteliju diskursa, i samog književnog dela? Delo uvek teži da se oslobodi stvarnosti, da postane čisti spis, čista stvar. Je li to razlog ludila spisa? Smisao smrti koji hipertelija označitelja unosi u književno delo nalazi se i ne nalazi u životu – i u delu u koje se taj život upisuje, i koga bi delo kao apsolutni tekst htelo da se oslobodi. I spis ubija stvarnost koju uspostavlja. Ubija je, između ostalog, ponavljanje modela ubijanja i uspostavljanja stvari na različitim nivoima spisa, recimo, Bulatovićevog pripovedanja, pripovednog postupka i samog romana. U Bulatovićevom romanu nije teško iza tog ponavljanja prepoznati prisilu (uglavnom, nedovoljno i nedosledno artikulisano), opsesivnost označiteljem, koji se ne pojavljuje, koji je zbog nečega, recimo, zbog kastracije samog književnog dela, sklonjen iz njega (ili u njemu zamaskiran), koji je nedostupan romanu kao označitelj koji roman konstituiše, bez kojega romana ne bi ni bilo. Ovaj označitelj postaje dostupan kao nešto drugo, kao groteska onoga što bi trebalo da bude, u grotesci romana, i najpre kao groteska hipertelije označitelja uživanja (tajnog i tajanstvenog uživanja žene; i u romanu je ono skriveno, zatamnjena je njegova uloga) i, dakako, groteska falusa, osnovnog označitelja, označitelja po kojem su označitelji svi drugi označitelji. Već to je dovoljan razlog za feministički obrat mišljenja hipertelije označitelja, dakako, posebno hipertelije označitelja falus. Ali i za sumnju u feministički obrat mišljenja – u svaku ideologizaciju obrata. Odista, u Bulatovićevom romanu (kao i u doksičkom mišljenju) – ovde ću se poslužiti modelom mišljenja, mišljenjem Džudit Batler /Batler, Džudit, *Nevolje s rodom*, Karpos, 2010, str. 66/ – *ženski pol je redukovan na telo*, „dok muško telo /.../ na paradoksalan način postaje netelesan instrument tobože radikalne slobode“ – isti primer može se koristiti za jedni u drugu tvrdnju. Hipertelija falusa je moguća ako je moguća, neizbežna i hipertelija ženskog.) Doduše, moglo bi se reći da je hipertelija književnog dela, to sasvim sigurno važi za Bulatovićev roman *Crveni petao leti prema nebu*, proizvod, da može biti proizvod, imagarizacije stvarnosti, viđenja stvarnosti, piščevog i junaka romana, koji, pokatkad, preuzimaju ulogu pripovedača, ili barem lika iz čije perspektive pripovedač govori. Ne treba ni pominjati da se ove imagarizacije razlikuju, zavisno od perspektive iz koje se stvarnost opaža i iskazuje, te od perspektive književnog obrasca, na koji se Bulatović oslanja. Ovaj obrazac, u izvesnoj meri, kod Bulatovića je to očito, funkcioniše i kao obrazac nesvesnog teksta, i kao opravdanje nesvesnog koje je efekat njegovog romana, nesvesnog njegovog romana. Petar i Jovan, Bulatovićeve skitnice, po mnogo čemu, podsećaju na Vladimira i Estragona, skitnice iz Beketovog *Čekajući Godoa*. I jesu varijante Beketovih skitnica,

ali bez metafizičke senke koja natkriljuje Beketove skitnice, koja je za Beketa važna. Beketovi junaci Liki i Poco su, opet, prototipovi Bulatovićevih grobara Srećka i Ismeta. Ovde je važno da Bulatović ne može a da s Beketovim književnim obrascem ne preuzme i način na koji se nesvesno upisuje u Beketovu dramu, u govor ovih junaka. Prvenstveno, imam na umu Beketovo iskustvo psihoanalize – i psihoanalitičko iskustvo. Beket je, naime, bio na psihoanalizi kod Vilfrida Biona. (Prema ovom analitičaru Lakan je gajio posebnu sklonost.) Tragovi te analize, i Bionovog shvatanja nesvesnog, lako se čitaju u Beketovim tekstovima. No to za moju raspravu nije presudno. Neću se time ni baviti. Pominjem to zato što se i kod Lakan nazire pokoji trag Bionovog mišljenja. Bion govori o alfa-funkciji koja je lišena svakog značenja (Bion, W. R., *Aux sources de l'expérience*, PUF, 1979, p. 21). Izdvajam taj stav zbog toga što je Bionova alfa funkcija slična Lakanovom označitelju, koji postoji izvan svakog značenja. Od delovanja te funkcije (raspoznaje se ono u odnosu Beketovih junaka Vladimira i Estragona) zavisi mentalno stanje subjekta ovih junaka. „Ako je alfa-funkcija poremećena, dakle, ako ne deluje, utisci smisla, kojih je pacijent svestan i osećanja koja iskušava ostaju nepromenjeni“ (Bion, W. R., *navedeno delo*, p. 24), kao kod Vladimira i Estragona i, u Bulatovićevom romanu, kao kod Petra i Jovana.

Beketovsko nesvesno, naime, nesvesno beketovskog književnog obrasca, nesvesno kojega je proizvod ovaj obrazac, alfa-funkciju nesvesnog, ima ulogu okvira rada nesvesnog Bulatovićevih junaka Petra i Jovana. Beketovsko nesvesno preplavljuje nesvesno Bulatovićevog romana – i hiperteliju označitelja. (Hipertelija je strukturna osnova i Beketovog dela.) Prema Bionu moglo bi se reći da ovaj, drugi tip nesvesnog određuju beta-elementi, koji se koriste „u projektivnoj identifikaciji“ (kod Bulatovića, s Beketovim junacima, kod Beketa, po svemu sudeći, s događajima iz njegove psihoanalize s Bionom). Oni su „manje uspomene no što su nesvarene činjenice“ (Bion, W. R., *navedeno delo*, p. 25), stvari po sebi, efekat realnog u simboličkom. Ključna nesvarena, neprerađena činjenica (činjenica koja još nije ni postala činjenica) za Bulatovićeve junake je ontološki (i egzistencijalni) manjak, u suštini, manjak označitelja, beta-element označitelja. I ontološki manjak u Bulatovićevom romanu se ispoljava najpre kao manjak označitelja, a onda kao manjak književnog obrasca u čijem se okviru ovaj manjak artikuliše. Egzistencijalni manjak je, naizgled, zaturen u pozadini događaja stvarnosti. Za skitnicu Petra seoska svadba (središnji element intrige romana, i ujedno alfa-funkcija koja proizvodi alfa-elemente, sposobne da prenesu i da ispune uslove osnovnog označitelja, sposobne da prenesu, pokažu manjak u egzistenciji) i mlada, čija je to svadba, izraz su gigantizacije manjka (prema Beketovoj dramati i ucelinjenja Bionovog shvatanja u dramu, gigantizacije odsutnog, praznog, nepostojećeg, nemogućeg označitelja, njegove alfa-funkcije): „Sve je žalosno na toj nebeskoj svadbi, sem mlade koja će ubrzo telesinom svojom da ispuni ceo nebeski prostor“ (*Црвени петао лети према небу*, стр. 52). Na toj nebeskoj svadbi (na nebeskoj svadbi telesine, telesine jedne žene, nije moguće zadovoljenje, ni zadovoljenje mlade po običajima, strukturnom modelu, koji su ugrađeni u svadbu, koji svadbuju. Zadovoljenje nije ni moguće u prostoru koje će ispuniti telo mlade, jedne žene. Manjak više ne postoji. To ne znači da alfa-funkcija neće, ovako ili onako, delovati, tim pre što je s njom povezano uživanje, i to apsolutno uživanje žene čije telo ispunjava ceo nebeski prostor, čiji uživanje ispunjava ceo nebeski prostor. Na taj se način, kako bi se prema Džudit Batler moglo reći, *ustanovljuje suštinska funkcija muškarca*, (Batler, Džudit, *navedeno delo*, str. 127),

dakako, ispražnjena funkcija muškarca. Jedna od bitnih dimenzija Bulatovićeovog romana je gigantizacija uživanja žene (te nemogućnost falusnog uživanja, i kad je ono neposredno pretpostavljeno). Iz perspektive iz koje to uživanje vidi Bulatovićev junak Petar, u pitanju je gigantizacija uživanja pramajke, to će reći, gigantizacija prauživanja, uživanja pre svakog uživanja, u kojem je pozvana suštinska funkcija muškarca, suštinska funkcija nezadovoljenja, nemogućnosti falusnog zadovoljenja. Reč je o uživanju koje bi, lakanovski, trebalo tražiti s one strane principa zadovoljstva, i koje, zbog toga, nije dostupno razumevanju, koje i nije uživanje živog stvora. Uživanje kao uživanje nije dostupno razumevanju ljudskog stvora. Da li s istih razloga, ili zato što, po socijalnom, kulturnom ključu, kako kaže Džudit Batler, „žene moraju postati, odnosno moraju 'biti' (na način 'držanja kao da jesu') upravo ono što muškarci nisu“ (*navedeno delo*), muškarcu nije dostupno ni uživanje stvarne žene, one koja se broji (jedna po jedna), jedne žene. Isti ovaj problem, iz druge perspektive i s druge tačke gledanja, no u skladu s opsesivnom shemom pripovedanja i strukture romana, ponavlja se više puta, i u drugim književnim obrascima, koje Bulatović koristi i koji, moglo bi se reći, s jedne strane, narušavaju moguću celovitost strukturacije njegovog dela. S druge strane, po svemu, Bulatovića opčinjava razornost, ono što poziva na dekonstrukciju. Naravno, sve što se ponavlja, ponavlja se kao drugo. Nije drugačije ni u prisilnoj neurozi, koja bi trebalo da predstavlja ideal ponavljanja. Razumljivo je stoga što se ovaj problem kod Bulatovićeovog junaka Muharema, koji je, na izvestan način, neposredno uvučen u priču o uživanju žene (jedne žene, no jedne žena koja se ne može brojati), ispoljava kao isto u drugom, kao drugo postojanja. Po klasičnom književnom obrascu treba reći: ovaj junak je zaljubljen u mladu (čijoj svadbi, na izvestan način, prisustvuje; njena svadba je, u neku ruku, i njegova svadba, njegova nemoguća svadba), Ivanku, u ženu čije telo zaprema nebeski prostor, životni (seksualni) prostor junaka (posredno, i svakog muškarca), čije se uživanje bahanalizuje (naravno, on će biti žrtva tih bahanalija): „Jer mi smo odavno jedno te isto – dva tela s jednim jedinim srcem“ (*Црвени немао лету према небу*, стр. 223). U suštini, ovaj klasični književni obrazac je maska nemogućnosti uživanja. On skriva i činjenicu da je uživanje zabranjeno. (Mnogo toga kod Bulatovića funkcionise kao maska, kao maska koja se demaskira. Ali, i ta maska može biti efekat nesvesnog. Kako bilo, Bulatović ne uspeva da nadzire spis. On eksplodira s nesvesnim, u nesvesnom, kao nesvesno. Bulatovićeova književna svest nije dovoljno snažna da disciplinuje pripovedanje, da spreči rasmusnost spisa. Doduše, nije sigurno da je on to i želeo. Sigurno je da je uživao u rasmusnosti svoga spisa. Sigurno je da priču nije disciplinovao i da je rezultat prilična zbrka u romanu.)

U pozadini, zapravo, u srži fantazama o zadovoljenju kod Bulatovićevih junaka nalazi se nepoznato, opasno uživanje žene. U romanu se ono otkriva iz perspektive književnog obrasca (kao motiv hipertelije označitelja), ali i iz perspektive realnosti uživanja. Književni obrazac služi kao sredstvo racionalizacije razornosti seksualizacije (i kao prelazni prostor) nekog nesvesnog sukoba. Zahvaljujući toj upotrebi i tom značenju književnog obrasca telo Bulatovićeovog junaka (Muharem je dobar primer, koliko god da se kod njega egzistencijalni impuls meša s konceptualnom idejom, nesvesna želja s racionalnošću, koja se egzistenciji nameće spolja) odvojeno je od (svojeg) uživanja. Bulatović na različite načine predočava tu realnost i njene učinke. Uvek, međutim, u „odnosima s uživanjem i znanjem, telo preko operacije označitelja sprema mesto za Drugog“ (Lacan, Jacques, *Autre écrits*, p. 357), kogod da je on, onaj koji pretpostavlja

pripovedanje kao življenje, ili onaj koji mu nameće društveni i estetički koncept. (Bulatoviću je kritika prigovarala da u svoje delo unosi težnje, koje su tuđe društvu u kojem živi /socijalističkom društvu/, da zadah truleži, bolesti ulazi na sva vrata, kroz sva književna sredstva njegovih knjiga. Ovakve primedbe su, pre svega, upućivane njegovoj zbirci pripovedaka *Đavoli dolaze*. U ne manjoj meri, međutim, one su mogle biti upućene i njegovim drugim knjigama.) U svim slučajevima (i tamo gde se idejna prisila jasno raspoznaje) subjekt je rupa označitelja, označitelja falusa, *zadaha* seksualnosti. To je bitno. Nikako se ne sme prevideti. Muharem je, kao lik romana, rupa označitelja falusa i, ništa neobično, ako ga shvatimo kao predstavu ideje o postajanju čovekom (ova ideja pretpostavlja zadobijanje falusne funkcije), ideje, kojom je Bulatović, očito, hteo da predupredi ideološke napade na svoje viđenje sveta kao eksplozije seksualnosti, na sebe kao tvorca i subjekta tog sveta. Iz te rupe Muharem (jedan koncept mišljenja književnosti) razabira, vidi realnost, iz te rupe „uživanje misli, računa, sudi“ (Lacan, Jacques, *...ou pire*, stenografske beleške). Naravno, u prvom redu je reč o seksualnom uživanju. Ono je okvir i suština svakog uživanja. Iz rupe označitelja falusa, kao egzistencijalne rupe, Bulatovićev junak (i sam Bulatović) misli, računa, sudi kao falusna funkcija, kao označitelj falus koji to nije, koji to ne postaje. Falusna funkcija u ovoj prozi „zatvara seksualni odnos“ (Lacan, Jacques, *...ou pire*). Uživanje je nemoguće, između ostalog, i zato što mu „zadovoljstvo postavlja granice“ (Lacan, Žak, *Spisi*, str. 301), zadovoljstvo koje je samo po sebi ograničeno i ograničavajuće, koje je, istovremeno, ograničeno spolja i ograničavajuće spoljašnjosti. Ograničavaju ga društvene norme, ideologija, moral, čak i označiteljska logika, u Bulatovićevom romanu kojim se ovde bavim, i hipertelija označitelja. Povrh svega, uživanje kao takvo nije ni moguće. Zaustavlja ga ono što se nalazi s one strane principa zadovoljstva i što se sluti iza različitih racionalizacija u Bulatovićevoj knjizi. I fantazmatско zadovoljstvo, iako bi trebalo da zaobiđe smetnje zadovoljenju, postavlja granice uživanju: „U mislima je video sebe i Ivanku. Stoje jedno pored drugog na nekom putu. Oboje su tako visoki da nijedan od radoznalih prolaznika ne može da im vidi lice. Drže se za ruke. Između njih je petao – jedna noga mu na njenom, a druga na njegovom ramenu. Petao kukuriče tako lepo i tako srećno, da mu se dive svi ljudi i sve životinje na zemlji“ (*Црвеног немао лети према небу*, стр. 223). Kao u bajci. Samo je u bajci moguć ovakav preokret. Bulatoviću je potreban takav književni obrazac kao racionalizacija zabranjene želje, zabranjenog uživanja, i narušavanja egzistencijalnih u književnih običaja. Između uživanja muškarca i žene je uživanje falusa. Tu tajnu treba raskriti. Međutim, i nije u pitanju neka tajna. Falus ne postoji kao objekt – i ne uživa. To je tajna. Ne postoji seksualni odnos, veli Lacan. Postoji funkcija falusa komedijanta, izgubljenog objekta, i objekta komedije. Petao (falus) kukuriče (kukuriče simbol) kao da uistinu uživa, ili zato što ne uživa, zato što je komedijant. Ako ne postoji seksualni odnos, postoji ne-odnos. Kod Bulatovića je seksualni odnos čisto nepostojanje, čisti paradoks. Prekomernost (pornografičnost) seksualnog odnosa (nepostojanja seksualnog odnosa) druga je strana nedostajanja seksualnog odnosa u stvarnosti, u polnom odnosu muškarca i žene. To se, između ostalog, pokazuje u ponavljanju. („Ponavljanje se najpre postavlja kao ponavljanje 1 kao 1 nepostojanja“, veli Lacan; *...ou pire*.) Pokazuje se, na primer, u ponavljanju slike tela žene, majke u, naoko, različitim predstavama žene kod skitnice Petra. On fantazmatizuje realnost kao telo žene (tako se udaljuje od metafizičke osnove fantzmatizovanja realnosti Beketovog junaka; tako se izopačuje metafizički

smisao fantazmatizovanja Beketovih junaka). Pokazuje se i u slici tela žene kod Muharema, junaka bulatovićevskog humanizma; Muharem hoće da postane čovek u skladu s važećim antropološkim i moralnim normama društva kojem pripada, koje autor hoće da ispuni (i da tako iskupi /da potvrdi i opravda/ sve svoje grehe, grehe pisca za koga ne postoji seksualni odnos – da li samo pisca?; ne pokušava li tako da iskupi i greh samog nepostojanja seksualnog odnosa?). Od autora se to traži, da bi dokazao pravovernost nesvesnog (to će reći, svoga sveta, manjka u bivstvovanju. Nesvesno je kod Bulatovića efekat manjka u bivstvovanju. Lakan tako shvata nesvesno i tako, prema Badijuu, stavlja u pitanje filozofsku opoziciju između postojanja i ništa). Pravovernost nesvesnog je uvek dokazana – ona, zapravo, ne postoji, ne postoji ni izopačenje nesvesnog. I, eventualno, izopačenje nesvesnog je nesvesno. Problem se nalazi u društvenim normama. U društvu u kojem Bulatovićev junak (Bulatović) hoće da pokaže i dostigne pravovernost, neki oblik nepatvorenosti, pravovernost i nepatvorenost ne postoje, sem kao nepravernost pravovernosti i patvorenost nepatvorenosti. Između ostalog, i zato Muhareмова težnja da postane čovek, kao racionalizacija, jeste želja da postane falus, ono što garantuje bivstvovanje bivstvujućeg. Hipertelija označitelja, opet, pokazuje da bivstvovanje bivstvujućeg ništa ne garantuje.

Sve se ovo ponavlja u diskursu, preciznije, u traženju diskursa (kao traženju identiteta), mladoženje Kajice, koji, videćemo kasnije, neće, ili ne može, neće da igra ulogu koja mu je data, propisana u svetu, u kulturnom modelu, da postane falus, da li zato što su, kako kaže Monik Vitig, pol, rod i identitet puka iluzija (navedeno prema Batler, Džudit, *Nevolje s rodom*, str. 78). Za Kajicu je tako, iako ne zna šta je to iluzija. Pitanje roda i identiteta postavljeno je u njegovom postojanju. Ta uloga mu i ontološki pripada, po njoj on i jeste to što jeste, što jeste falus u kulturnom modelu, i što je, na neki način, ishodište cele drame Bulatovićevog junaka, ujedno, grotesknosti i tragičnosti postojanja kao grotesknosti i tragičnosti falusne funkcije, u stvarnom svetu, i u grotesknosti spisa. Postojanje u Bulatovićevom romanu, stvarnost pola, roda i identiteta, pretvara se u grotesknost falusne funkcije, u bunilo funkcije falusa. I sam roman se pretvara u bunilo falusne funkcije, u bunilo označitelja, hipertelije označitelja falus. Dakle, ni roman, kao ni falus, ne ispunjava svoju funkciju kao objekt malo *a*. U stvari, objekt malo *a*, postaje središte ludila imaginarnog, u romanu, ludila svadbara, prirode (kulturne šifre prirode), postojanja. Roman i ne može ispuniti ovu funkciju. Falus je precrtani označitelj. (Moglo bi se, u tom slučaju, reći da je roman pokušaj uspostavljanja tog označitelja, da je hipertelija označitelja falusa proizvod nastojanja da se skine crta s precrtanog označitelja.) Tako se pokazuje da falus „nije tu”, ili preciznije, da je figura komedije“ (Rabaté, Jean-Michel, *Jacques Lacan Psychoanalysis And the Subject of Literature*, p. 153), kod Bulatovića, groteske, bolne, mučne grotesknosti. Tako je moguće govoriti i o iluziji pola, roda i identiteta. U romanu, kao figura komedije, falus nadomešćuje agresivnost za koju Bulatović nije imao hrabrosti da nađe opravdanje, za koju njegovi junaci nisu imali hrabrosti u postojanju, za koju u spisu ne postoji reč. Svi je, i spis, stiču u ludilu imaginarnog. Taj obrt se, u nekom vidu, pokazuje u svakom diskursu, ili antidiskursu. (Ništa u Bulatovićevom romanu, ni označitelj iz kojega se strukturiše /precrtani falus/, ni pripovedanje, ne postoji što, u isti mah, nije i negacija onoga što bi trebalo da jeste, da postoji – što nije negacija sebe samog. Da bi postao čovek Muharem mora da ideju ljudskosti stavi u pitanje, naime, da pozna ženu i da to poznanje, i sebe stavi u pitanje (da poništi i mogućnost poznanja). Da bi postao čovek Muharem mora da „obljubi leš”, u romanu, da opipa polni organ mrtve žene na groblju

(mrtvi, nepostojeći objekt želje, spoznaje, objekt koji je subjekt spoznaje). „Kad mu šaka stiže do najružnije izbočine, i kad tu osta, Muharem izgubi dah“ /*Црвени петао лету према небу*, стр. 204/- od apsolutne spoznaje, ili od praznog mesta, praznine spoznaje? Postajanje je nepostajanje, (ne)postajanje u smrti i (ne)postojanje smrti. Paradoks je neizbežan. Skitnica Srećko, beketovski junak, jasno, precizno izrično kaže šta znači taj Muharemov čin: „Hteo si da postaneš čovek“ /*navedeno delo*/. Poznanje žene je uslov tog postajanja. I u mitu je tako. Ali poznanje žene je i poznanje smrti, ničega, praznog mesta onoga što jeste. U Bulatovićevom romanu poznanje žene je i doslovno poznanje mrtve žene, smrti kao mrtve žene. Istina, to prekoračenje simboličkog, taj izlazak iz simboličkog, može biti i jeste proizvod hipertelije, koja je u osnovi Bulatovićevog pripovedanja. Ali ovakva radikalnost zahteva da se neizbežno postavi pitanje: šta znači postati čovek na ovaj način, šta uopšte znači postati (nešto; i šta je to nešto)? Šta je postao, na primer, američki performer, Džon Dankan u svom konceptualnom delu, u svom performansu? Dankan je kupio ženski leš, obljubio ga, snimio tu nekrofilsku scenu, nakon toga se podvrgao vazektomiji, kako bi bio siguran da je poslednje seme ostavio kod leša. To svoje *umetničko delo* ovaj performer je nazvao *Blind date* /Sastanak naslepo/. Ja ovde neću ni pokušati da tumačim taj sastanak, iako bi to tumačenje moglo biti zanimljivo. Za moju raspravu je važno da u oba slučaja, kod Bulatovića i kod Dankana, postajanje čovekom zavisi od poznanja, od onog što je u poznanju negativno (zabranjeno), što poznanje dovodi u pitanje. U Muharemovom slučaju i u slučaju performerera Dankana, u ljubavi se daje i dobija ono što se nema, što ne postoji i što zato može biti strukturisano kao metafora, i jeste metafora (odsustva poznanja, ali i odsustva bivstvovanja). Dakako, Dankan to zna, moramo pretpostaviti da zna. Muharem postaje performer postojanja (pravi performer), ono što Dankan pokušava da bude, što igra, predstavlja, i zbog čega, u najboljem slučaju, postaje uloga performerera. (Za Dankana je obljuba mrtve žene *umetničko delo*. Istina, ni na koji način, uprkos bilo kakvoj teorijskoj dosetljivosti, to nije sigurno. Nije sigurno ni po njegovom mišljenju. Naime, Dankan je snimak svog čina /zadovoljenja želje, nekrofilije/ objavio, objasnivši da tako hoće da pokaže šta se zbiva s onim ko zanemaruje svoja osećanja. U suštini, on tako pokazuje: šta se zbiva s onim ko popušta želji, kad *umetničko delo* zamenjuje psihoanalizu.) Davanje ničega i dobijanje ničega u ljubavi, artikulirano je kod Bulatovića kao negativ stvari, težnje da se dosegne sama stvar uživanja, istovremeno, i suština komedijanta, jedine agalme uživanja u Bulatovićevom romanu, izgubljenog objekta, (objekta *a*), koji kukuriče s ramena nepostojećih, nemogućih ljubavnika, koji ne uživa tamo gde uživa. U suštini, uživa ovaj objekt, na primer, u silovanju lude Mare. I Bulatovićev junak, Muharem, je plod Ilijinog uživanja s maloumnom Nidžarom (je li i uživanje maloumno, ili je u pitanju poseban um?), uživanja onog kome bi trebalo da pripada funkcija falusa i kome, faktički, ne pripada, iako mu je kôd obezbeđuje. To imanje nemanje falusa dijalektizuje celu Bulatovićevu priču. Muharem je plod prevratnog, nepostojećeg falusa. I sam je, pritom, posednik simboličkog falusa, na koji nema pravo: „Pitam te lepo, Muhareme: pevca kako smeš da držiš“ (*Црвени петао лету према небу*, стр. 68). Ovo pita otac, faktički posednik falusa, prava na falus, onaj ko bi trebalo da ga ima, čiji pol, rod i identitet, čiji status oca zavisi od tog imanja i nemanja. Jedino bi on mogao biti posednik nekastriranog falusa. U stvarnosti je to sin, onaj ko još nema falus, ko je očev falus, ko je kastriran. Ovakva zamešateljstva kod Bulatovića nisu rezultat samo uvida u zbrku postojanja, u zbrku postojanja junaka o kojima govore i nesvesni procesi, koje on upisuje u tekst, koji se

upisuju u tekst kao što se upisuju u slobodne asocijacije, nego i zbrke u njegovoj ideji pripovedanja, shvatanja sveta književnosti, nemogućnosti da misli ono što se uistinu zbiva u priči, što ga opsega, što se nalazi u suštini sveta, koji on vidi, koji je, možda, i živeo. Kritičari bi rekli da građa ekscentričanog življenja, koja se gomila pred očima pripovedača, naprosto nije svarena. U stvari, ona i ne može biti svarena. Svest ne pripoveda. Nikako se ne može reći da ono što ne postoji u svesti književnosti, u ovom slučaju, romana i ne postoji. U Bulatovićevom romanu misli, pripoveda nesvesno. Bulatović (svest) na margini nesvesnog mišljenja ispisuje nešto što bi moglo biti stvarnost, što postoji kao stvarnost izvan stvarnosti, što postoji kao stvarnost teksta i što traumatizuje i samog pripovedača. Razumljivo je onda što u romanu, umesto uživanja, falus (simbol falusa) komedijantski oglašava traumatičnost uživanja, nepostojanja seksualnog odnosa. Pripovedač, jednostavno, ne zna šta će sa svim tim što se ispisuje kao tekst, s traumatičnošću teksta. S ramena ljubavnika, junaka tragikomedije ljubavi, groteske, metaforičkih ljubavnika, ne kukuriče samo uživanje (falusa), nego i uživanje metafore, metafore nepostojanja seksualnog odnosa, metafore želje – i, nesumnjivo, kukuriče uživanje u tekstu, u falusnosti teksta. Traumatičnost uživanja, uživanja falusa, uživanja žene, i uživanja u tekstu, ispoljava se i u zakonu, koji želja uspostavlja, u realnosti koju taj zakon postavlja kao realnost, ili kao književni obrazac. Tako stvar uživanja izgleda iz perspektive realnosti, naime, iz perspektive mladoženje, Kajice, onog kome to uživanje, uživanje žene, zakonito pripada, kome bi po redu stvari, po običaju, po kodu kulture, trebalo da pripada i kojemu ono ne pripada, zato što problematizuje njegov identitet, zato što je bez identiteta. („Prvo da mi u poverenju kažeš: što ste mi je doveli /devojk, Ivanku, R. K./, zamuka Kajica. To da mi objasniš“ /*Црвени петао лети према небу*, стр. 43/. To treba da objasni supstitut oca /simbolički otac; njegovo objašnjenje je u merodavno/, supstitut posednika falusa, sinu, koji je, po teološkoj formuli, budući da je u ocu i da je otac u njemu, takođe supstitut posednika falusa. Dakle, ovde treba objasniti ono što se ne može objasniti. Čovek je ontološki kastriran. /Istina, kod Bulatovića bi se moglo govoriti i o skrivenom homoseksualizmu. Lekarska kritika to ne bi propustila./ Ne stoji bitno drugačije stvar ni sa uživanjem žene u realnosti. Jasno se to vidi iz perspektive Ivankinog diskursa, koji je druga strana, druga strana koja je isto, Kajicinog diskursa: „Ako on išta bude mogao, nakotiću im pun tor dece, I biću gazda u kući. Bogme skupo će ih koštati. Povuci će mačka za rep što im je Kajica onako nesojast... a možda će porasti kad ga ja budem počela hraniti...“ /*Црвени петао лети према небу*, стр. 47./, kad bude iskusio uživanje žene.) Tako stvar uživanja izgleda i iz perspektive pripovedača, zagonetke uživanja žene. Uživanje žene kastrira onoga ko je objekt tog uživanja. I pripovedač je objekt uživanja. Umesto da uživa, mogu li reći, tekst uživa u njemu, u njegovoj igri s književnim modelima.

Pojava, gigantizacija pramajke, kosmičke vulve (koja Bulatoviće junake žari kao sunce, kao kosmički element), njeno uživanje, koje se varira u sva tri pomenuta diskursa, u izvesnom smislu, i u svakom drugom diskursu Bulatovićevog romana (zbog toga ne postoji jedinstven diskurs ovog romana; takođe bi se moglo reći da se, ne samo zbog paradoksa nesvesnog, nego i zbog paradoksa Bulatovićevog pripovedanja, roman raspada na niz diskursa, koje povezuje /i, logično, ne uspeva da poveže/ ludilo imaginarnog junaka i ludilo imaginarnog pripovedača, ludilo hipertelije označitelja), dakle, pojava i gigantizacija pramajke, kosmičke vulve pokazuju na ontologiju manjka, nemogućnosti zadovoljenja, nepotpunosti uživanja, koja, po Lakanu, „Drugog

čini nestalnim“ (Lacan, Jacques, *Ecrits*, p. 819-820). Otuda i gigantizacija kosmičke vulve i hipertelija označitelja kao gigantizacija. Inscenacija ontologije manjka kao prekomernosti u spisu (i u stvarnosti življenja) psihoanalizu mora zanimati. Ne može prevideti nijednu inscenaciju ontologije.

Falus, neka od njegovih inscenacija, strukturno je jezgro viđenja, gigantizacije pramajke, njenog uživanja, uživanja sa njom, u njoj Bulatovićevih junaka, na primer, Muharemovog viđenja (protivurečnosti, zbrke u tom viđenju, koje, očito, nije posledica samo umne zaostalosti ovog junaka romana), i, na drugi način, ništa manje bahanalizovanja svadbara, pretvaranja svadbe (koja je, po pravilu, čvrsto strukturisana) u bahanalije, u kojima pramajka funkcionise kao razlog bahanalija i kao izgubljeni objekt. (To što se luda Mara, i sama mlada, Ivanka /središte strukturisane i bahanalizovane svadbe/, pojavljuju kao zamene vulve pramajke, zapravo je čista negacija majčinstva i, u isto vreme, pokušaj neutralizacije postojanja opasnosti od vulve pramajke. U suštini, u pitanju je negacija straha od vulve učesnika u bahanalijama i slavljenju vulve, straha od vulve koji se pojavljuje u čovekom postajanju.) Falus u ludom imaginarnom postaje strukturno jezgro i one realnosti koja je uvek tu, sunca, svetla, maslačaka (sve što u svetu postoji iskočilo je iz zgloba, ako je ikad i bilo uzglobljeno, i svet je iskočio iz zgloba, sve postoji zato što je izgobljeno, ukoliko, odista, jeste ispalo iz zgloba, sve prekoračuje prirodne granice /koje ne postoje/ – sve je u potrazi za prirodnim granicama). Bez osnovnog označitelja, falusa, nije moguće uživanje žene, uživanje u njenom uživanju. Ne može se ni govoriti o njenom uživanju. No falus se ne pokazuje (on i nema stvarni objekt, nema ni odraza). Po logici ludog imaginarnog taj nedostatak nadomešćuje hipertelija označitelja (hipertelija označitelja falus), prekomerno pokazivanje nepokazivanja označitelja. Istina, falus se u Bulatovićevom romanu pojavljuje kao simbol, petao, crveni petao, crven kao „crven ban“ u narodnoj lirici, i kao kosmički element. Falusno značenje ove životinje i ovog kosmičkog elementa, prenaplašeno je u skladu s logikom hipertelije. Drugim rečima, nijednom od Bulatovićevih junaka on nije dostupan, sem kao izgubljeni objekt želje. Falus kao objekt želje i jeste središte, i ishodište, imaginarijacije u ovom romanu. Rekao bih da je središte i ishodište pripovedanja, logike i odsustva logike pripovedanja. Zanimljivo je da Bulatović, mada opsednut seksualizacijom spisa, u ovom romanu ne pominje (zbog moralne zabrane, s nekog drugog razloga) nijedan lascivni izraz (nijedan izraz koji pristojno ponašanje zabranjuje), uobičajen u seksualnom diskursu književnosti. Bez takvih izraza, makar u novije vreme (nije, suštinski, bilo drugačije ni ranije), nije moguće zamisliti seksualni diskurs književnosti. Ta *stidljivost*, pretpostavimo da je ona u pitanju (dakako, nije samo o njoj reč, sem kao o stidljivosti od toga što, da kažem ničeovski, pripovedač vara sam sebe; doduše, ne verujem da se Bulatović toga stideo), mogla bi biti proizvod poštovanja moralnih normi, ili efekat onog manjka koji se upisuje u tekst kao ludilo imaginarnog. No to što nije učinio u ovom romanu, Bulatović će učiniti kasnije, u romanu *Heroj na magarcu* (Обод, Цетиње, 1994). Time se ovde ne mogu baviti. Uostalom, o tome sam pisao u predgovoru, „Pornograf na magarcu“, za roman *Heroj na magarcu*. Najzad, ja sam ovde, u okviru problema kojim se bavim u knjizi, mogao samo naznačiti neke mogućnosti psihoanalitičkog tumačenja Bulatovićeve proze. Uostalom, nijednog trenutka nisam nameravao, niti to ovde mogu učiniti, da ponudim koliko toliko iscrpno tumačenje bilo kojeg problem koji bi psihoanalizu mogao zanimati u Bulatovićevom romanu. Za moju raspravu, i za razumevanje smisla hipertelije označite-

lja, važno je spomenuti da je u oba pomenuta romana tajna seksa poistovećena s tajnom života, postajanja. Ali treba reći i da Bulatović tu ideju nije, čini se, nije ni mogao, nigde da artikuliše – sasvim sigurno, ne drugačije do kao eksploziju želje, nagona. U toj eksploziji se i želja i nagoni raspršuju u elementima stvarnosti, koji se pripovedaču nađu pri ruci, ali i u onim elementima koji su bili investirani u detinjstvu. (Oba ova romana su povezana sa stvarnom i mentalnom geografijom kraja u kojem je Bulatović odrastao, i koja ga je suštinski odredila.) Valja napomenuti da i u jednom i u drugom romanu tajnu života kao tajnu seksa otkriva neko ko je, na izvestan način, zaštićen od pogubnog delovanja te tajne, od mogućnosti da nestane u vulvi pramajke, u kosmičkoj vulvi, u uživanju s one strane principa zadovoljstva. U romanu *Crveni petao leti prema nebu* to su ludaci, skitnice, najčešće, jurodivi, svi oni koji sami sobom (u narodnom verovanju) predstavljaju neku vrstu apotropejona, koje štiti ludilo, jurodivost, isključenost iz društva i sveta normi. U *Heroju na magarcu*, tu ulogu dobija spadalo (drugi oblik iskakanja iz reda stvari), zamena za božansko spadalo, između ostalog, i zato ovo spadalo otkriva tajnu koja ne može biti otkrivena. Na taj način se, zapravo, opravdava govor o seksualnosti, o osnovnom označitelju, hiperteliji označitelja, no, to treba uzeti u obzir, kao govor tajne. Tako se opravdava i prazno mesto ontologije u Bulatovićevom spisu (prazno mesto ontologije nesvesnog; nesvesno je preontološko – Lakan veli da je nesvesno ontički neodređeno /Lacan, Jacques, *Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*, Seuil, Paris, 1973, p. 33/; to što je nesvesno ontički slabo ne umanjuje njegov etički status), nemogućnost da se otkrije istina u spisu, koji postaje bahanatski diskurs uživanja, ipak, uživanja koje je nedostupno, nemoguće, zato što je zabranjeno, zato što svako uživanje preta kastracijom.

Hipertelija označitelja, delovanje označitelja koji ne prestaje da se uvećava i da nedostaje (koji ne postaje označitelj; hipertelija označitelja je hipertelija manjka označitelja, označitelja manjka), nesvesno kao efekat tog označitelja i zbivanja s njim (u ontološkoj i stvarnoj realnosti), dakle, nesvesno kao efekat hipertelije označitelja uzrok su groteske književnog dela, što, bez obzira na uticaj vodeće predrasude iz koje gleda realnost, nije bila Bulatovićeva namera. U stvari, groteska romana je efekat označitelja, koji, uvećavajući se, ne postaje označitelj. Ali, s obzirom na to da, kao i osnovni označitelj, postoji-izvan, izvan sebe koji ne postaje, izvan onog ideala koji bi trebalo da postane, tekst romana se uvek, tako, iskrivljuje. Tekst neizbežno postaje tekst nesvesnog. To je njegov odgovor na protivurečne zahteve, koji su mu, kao književnom tekstu, upućeni iz njega samog i spolja, s različitih mesta. Upućuju mu ih različite institucije. Bitno je da je nesvesno dimenzija svake od tih institucija. Za postojanje Bulatovićevog teksta-izvan, važno je, i najvažnije, to što nagoni postoje-izvan (*ex-sistent*), što postoje izvan sebe gde god da se nalaze i kako god da se ispoljavaju: u telu, fantazmu, jeziku. Lakan veli da je u tome – u tome „što se ne nalaze na svom mestu“ (Lacan, Jacques, *Ecrits*, p. 662), u tome šta se namerava s tim uklanjanjem s mesta na kojem bi trebalo da se nalaze – sadržano sve, sve što se tiče nagona i onoga što oni proizvode – i, u izvesnom smislu, sve što se tiče književnosti. Tu treba ubrojati i pripovedanje/pevanje. U Bulatovićevom romanu, hipertelija označitelja sklanja nagone s mesta na kojem se nalaze, na kojem bi trebalo da deluju, uvećava ili umanjuje, muti njihove učinke. U stvari, ova hipertelija je učinak tog sklanjanja kao ontološke činjenice. I u jednom i u drugom slučaju u noj je, i u postojanju-izvan nagona, sadržano sve što se tiče postojanja-izvan osnovnog označitelja u Bulatovićevom romanu. Ipak, to je samo

pretpostavka, izvedena na osnovu, nužno nepotpune, analize elemenata Bulatovićevog romana, koju sam preduzeo u ovoj raspravi, uz sva neizbežna ograničenja, koja sam morao prihvatiti, ili nametnuti svojoj analizi. Izvan nje ostalo je mnogo toga i što se tiče samog osnovnog označitelja. U Bulatovićevom romanu se, na primer, na mestu osnovnog označitelja, kao njegovi supstituti, pojavljuju različiti označitelji, gotovo po pravilu odsutni, neizrečeni, ili izrečeni kao ostaci uspostavljanja, pojavljivanja označitelja, ostaci nagona. Tek iz funkcije osnovnog označitelja, koju oni preuzimaju, i koja se ispoljava kao manjak u hiperteliji označitelja, moguće ih je rekonstruisati. Jer, u ovom romanu, to ne treba smetnuti suma, hipertelija označitelja pokazuje da je falus, ipak, tu i kad je s nekih razloga istisnut, zamenjen. Događaj označitelja falus, zbivanje sa njim, ishodište je svih preokreta u Bulatovićevom romanu. Istina, ne vidi se gde se nalazi ono tu, ona stvarnost koja je uvek tu. Pokazaće se to u drugim Bulatovićevim delima. U romanu *Crveni petao leti prema nebu*, falus je duh, fantom, koji se, pokatkad, otelovljuje, kao delimični objekt, u nagonskim ostacima i, dakako, u simbolima (i tada je najbliži onome što jeste; on i postoji kao simboličko). Za književnost, i za Bulatovićev roman važno je da i u tom vidu on ujedinjuje suprotna određenja svoga pojavljivanja. Ovi falusni ostaci, bilo bi bolje reći, falusni izdanci, čine ono što, po Frojdu, čine nagonski ostaci (i njih je moguće shvatiti kao nagonске izdanke). Naime, neki nagonski ostaci, misli Frojd, veoma su organizovani i neprotivurečni. Ali mogu biti, i jesu, i protivurečni. U svim slučajevima su nesvesni i ne mogu postati svesni. Kako bilo, problem nije lako rešiv, ako je uopšte rešiv. Na taj problem nailazimo i u razumevanju Bulatovićevog romana, naime, statusa falusa u njegovom romanu, što nije nerazumljivo, imamo li u vidu da se uživanje ovog teksta i uživanje u njemu nalaze s one strane principa zadovoljstva.

Status falusa, u izvesnom smislu, održava situacija označitelja, dakako, označitelja falus, koji ne prestaje da se uvećava – i baš zato – i koji ne postaje označitelj. Postaje, da tako kažem, izdanak, zametak omlađivanja označitelja. Može li se reći i da status falusa odražava situaciju označitelja? Po svemu sudeći, hipertelija označitelja se ispoljava kao umnožavanje, najezda izdanaka označitelja (izdanaka, koje treba potkresati; funkcije osnovnog označitelja). Ovi izdanci se ne konstituišu kao označitelji. Ne obuhvata ih ni označiteljska logika. U Bulatovićevom romanu izdanci označitelja, osnovnog označitelja, označitelja gospodara, funkcionišu, onako kako, po Frojdu, funkcionišu ostaci nagona. Označiteljski izdanci, kao i nagonski ostaci, u sebi ujedinjuju protivstavljena određenja. S jedne strane, oni su organizovani u skladu s označiteljskom logikom, dakle, ne protivureče jedni drugima. S druge strane, ti izdanci označitelja jedva da se mogu konstituisati kao označitelji. Konstituišu se kao zamena označitelja, ili samo kao efekat označitelja. Taj problem se morao pojaviti i u nesvesnom, budući da je ono efekat jezika, te onoga što se zbiva s označiteljima. Morao se pojaviti i u organizaciji spisa. To je razlog što Bulatovićev roman možemo razumeti i kao diskurs histerika. Prema tumačenju Žan-Mišela Rabatea (*Jacques Lacan Psychoanalysis And the Subject of Literature*, p. 23), diskurs histerika stavlja subjekt na prvo mesto. (I u Bulatovićevom romanu je, naizgled paradoksalno, subjekt na prvom mestu, na mestu na kojem bi trebalo da bude. Posebno je pitanje šta se zbiva s tim subjektom, da li on postoji tamo gde se nalazi, da li se uopšte i može obrazovati.) Bitno je imati u vidu da diskurs histerika to čini zbog nastojanja na deljenju subjekta i potrage za glavnim označiteljem, označiteljem gospodarom. Važno je da jedan označitelj može da usmeri svo traganje i da može biti shvaćen kao cela istina. Nepotrebno je isticati da to stanje

stvari, takav označitelj, može delovati, da deluje i na tumačenje. U toj situaciji se pre-
viđaju drugi mogući putevi tumačenja. To je lako pokazati na primerima tumačenja
Bulatovićeve proze. Posebno to važi za roman *Crveni petao leti prema nebu*, koji se
strukturira iz više i, naizgled, različitih središta, i u kojem se zato jedan isti element
različito misli, preciznije, fantazmatizuje. No moja namera nije ni bila da ponudim ce-
lovito, potpuno tumačenje Bulatovićevog romana. Ja sam se, pomenuo sam to već, o-
vim romanom bavio onako i onoliko kako su i koliko zahtevale teorijske pretpostavke
koje sam izložio u osnovnom delu ovog poglavlja i koje je valjalo ilustrovati konkret-
nim primerom. Valjalo je pokazati kako funkcionišu u stvarnosti književnosti. Istina,
ovako ograničeni zadatak ograničava razumevanje predmeta tumačenja i sam taj
predmet. Po Gadameru, razumevanje teksta, bilo koja vrsta razumevanja teksta, „pri-
morava tekst da govori“, valjda ono što razumevanje zahteva. Razumevanje koje sledi
zadatak čini to u većoj meri i s više ograničavajućih faktora. Isto je toliko važno da ni
u tom slučaju, po Gadameru (*Istina i metod, Osnovi filozofske hermeneutike*, str. 480),
razumevanje teksta „nije proizvoljni postupak koji preduzimamo na sopstvenu inici-
jativu“, dakle, nezavisno od onoga što je u tekst upisano i na šta nas tekst navodi. Nije
to ni po psihoanalizi. Diskurs analitičara za koga se pretpostavlja da zna, psihoanaliza
književnosti kao diskurs tog analitičara, dopušta, to je cilj ovog diskursa, nesvesnom
uživanju teksta, u tekstu, da se pojavi kao glavna snaga koja deluje u tekstu (deluje i
na analizu, na diskurs analitičara), i da se taj proces vidi, shvati kao uzrok cepanja
subjekta teksta i kao uzrok razumevanja analitičara.]

Vežu između nesvesnog i znanja (racionalnog znanja), ili da to kažem druga-
čije, iz perspektive ravni koja prethodi svakoj (idejnoj) ravni, iz ravni koju ne odre-
đuje ni znanje ni neznanje, ni svesno ni nesvesno, vežu između života, onoga što ži-
vot uistinu jeste (time neću da kažem da nam je poznato to što život jeste; ali ne
može nam biti ni nepoznato – život zna, život u meni zna) i znanja (znanja svesti i
znanja nesvesnog), mogla bi činiti izvorna datost, kako se to u filozofiji kaže. Još pre-
ciznije, ta bi veza mogla biti ono što je imanentno životu, što filozofija pokušava ne-
kako da imenuje, da nađe u transcendentnom polju; ta bi veza, eventualno, mogla
biti čista imanentnost živog. Psihoanaliza to nešto nalazi, misli da nalazi, zapravo,
sluti s one strane principa zadovoljstva, to će reći, s one strane realnosti koja je uvek
tu. Tu ga i ostavlja. Ništa pouzdano o njemu ne može reći. Ipak, reklo bi se da, zgo-
dice, krišom, ona posegne za tom datošću. Za njom poseže i književnost. Zar u knji-
ževnosti na nju ne pokazuje svaka metafora kao zamena jednog označitelja drugim
(ova zamena je moguća samo ako je moguća izvorna datost i ako je u njoj, zameni,
ta datost pretpostavljena, zahtevana kao označitelj). U psihoanalizi na nju pokazuje
subjektnost subjekta. Na nju se oslanja i lakanovska formula subjekta, koji antika-
rtezijanski (ipak, kartezijski) kaže: *ili ne mislim, ili nisam*. (Lakanova formula je, u
suštini, zamena, varijanta Dekartove formule: *mislim, dakle jesam*.) Subjekt formule:
ili ne mislim, ili nisam, tako se identifikuje kao nešto; identifikuje se pre no što se
uistinu identifikuje. Praktično, izvorna datost (i nesvesno), nesvesno znanje te dato-
sti ili ne misli, ili nije. Ako subjekt to može reći, može reći i: *mislim, dakle, jesam*. Obe
formule, u biti, govore isto; govore da nešto jeste, da jeste ono što nedostaje. Obe

identifikuju subjekt na drugom mestu. I govore da se izvorna datost menja kao i mišljenje, već time što je (izvorna) datost. U tom slučaju, ona je funkcija neke izvornije izvorne datosti. Granice tom vraćanju na početak ne postavljaju ni nauka s pričom o velikom prasku, ni Bog sa svojim stvaranjem. Subjekt kaže: jesam, kako god da postoji, šta god drugo da kaže, koju god formulu da upotrebi. I nesvesno kaže: jesam, i jeste subjekt. Ovde je važno uzeti u obzir da su obe formule, koje sam pomenuo, prošle kroz neki oblik cenzure, u osnovi, kroz istu cenzuru. Ona određuje artikulaciju, izgled i značenje obe formule. Naravno, sprečava i da se pokaže stvarno stanje subjekta. Svako izricanje prolazi kroz cenzuru. A čim postoji cenzura to znači i da neko zna, da se zna stvarno stanje subjekta, čak i kad ga cenzura iskrivljuje. Ipak, onaj (ono) što cenzuriše zna. Zna i zašto cenzuriše, zna istinu, budući da zna laž, zna da je istina moguća. Za moju raspravu je važna mogućnost primene ovog obrta na označitelj, posebno, na osnovni označitelj. U stvari, ovaj obrt je moguć, ako je moguć u označitelju, kao obrt označitelja. Uostalom, za označitelj bi, pre no za subjekt, morala važiti Lakanova formula: *ili ne mislim, ili nisam*. Lakan veli: moramo se osloboditi iluzije da označitelj odgovara funkciji predstavljanja označenika, naime, „da označitelj treba da odgovara za svoje postojanje u ime ma kojeg značenja“.³¹ Problem je, međutim, u tome što bi logika obrata, koji sam izveo, morala biti i logika kartezijanskog mišljenja, morala bi da važi i za Dekartovu formulu: *mislim, dakle, jesam* – za svaki oblik pouzdanog znanja. Označitelj bi tada morao da odgovara za svoje postojanje u ime ma kojeg značenja, u ime mogućnosti značenja. Osnovni označitelj se tako, uistinu, i ponaša. On odgovara za svako značenje. Ništa, ipak, ne dokazuje ni da misli, ni da ne misli. Kako onda predujmljuje smisao? Šta to ispred njega razvija njegovu funkciju.

Sve što se tiče čoveka pokazuje da ono što je izvorno, izvorna datost (ako nije ni smrt ni život, ili ako je i smrt i život), funkcioniše kao zamena za realno. Hipertelija označitelja bi mogla biti rupa u toj zameni. Kao ta rupa, ona ima sposobnost, koju imaju književnost i analitički diskurs, da pokaže na ono što izvorna datost zamenjuje. U stvari, ona pokazuje sâmo zamenjivanje realnog. Međutim, izvornu datost je moguće shvatiti kao trenutak postojanja/nepostojanja u kojem ono što nije ni život ni smrt postaje nešto drugo (život ili smrt, život koji je smrt i, obratno, smrt koja je život), izvorna datost života. U hiperteliji označitelja falus ta datost je zamrznuta. Tome ne protivureče ni naučna ni teološka teorija stvaranja. Svako novo postajanje, odmrzavanje je grananje izvorne datosti, kao sećanja na ono što nije ni život ni smrt i kao događaja u kojem to što nije ni smrt ni život postaje odsutnost, nešto, rupa u simboličkom, rupa u tome nečemu što nije ni život ni smrt, i što ta rupa pretvara u smrt i život. Iz psihoanalitičke perspektive stvar, naoko, izgleda drugačije. Možda zato što psihoanaliza ima posla s realnošću, u kojoj izvorna datost postoji samo kao rupa u simboličkom. S one strane simboličkog ona ne može zaći. I ono što nalazi s one strane principa zadovoljstva pripada simboličkom; nalazi ga u simboličkom. Da

³¹ Lakan, Žak, *Spisi*, str. 155.

li samo na osnovu toga, na osnovu posrednog znanja onostranosti simboličkog, psihoanaliza može tvrditi da se na mestu realnog nalazi seksualno uživanje? Lakan veli da jezik od početka funkcioniše kao zamena seksualnog uživanja.³² U tom slučaju, seksualno uživanje je zamena izvornog i, u neku ruku, nemogućeg (nemogućeg jednog), da kažem kao Lakan, „nemogućeg koje se pokazuje“, koje se tako iskazuje. To je razložno tvrditi pod uslovom ako se na tom nivou postavljaju sva pitanja (i ona koja nikad u stvarnosti neće biti postavljena). I postavljaju se, ukoliko je realno („nemoguće koje se pokazuje“) „ono što nameće svaku funkciju značenjstva“,³³ i ukoliko zamena realnog, makar u najmanjoj meri, ima istu tu moć, to jeste ako se ne-odnos može zapisati. A Lakan tvrdi da se ne-odnos zapisuje. Realno jeste ne-odnos (ne-odnos pre svakog ne-odnosa – i ne-odnos svakog ne-odnosa), bez obzira na to što nameće funkciju značenjstva. Problem je u tome što se ono ne može zapisati, sem posredno, u zapisu simboličkog, kao rupa u tom zapisu, itd. Dakle, s jedne strane, ne-odnos se mora zapisati po svaku cenu. S druge strane, realno se ne može zapisati ni po koju cenu, sem kao ono što se ne da zapisati, i što se tako zapisuje. To ne znači da se ne može misliti. Prema Lakanu odnos prema nemogućem je odnos mišljenja. No zar tako mišljenje ne izvlači iz šešira onog zeca kojega je prethodno stavilo u šešir? Nije manje logično i neizbežno ni pitanje: da li je odnos prema nemogućem samo odnos mišljenja? Zar se to ne može reći i o odnosu tela prema nemogućem, tim pre što ono misli, što ono misli život i smrt? U tom slučaju, hipertelija označitelja, osim toga što je zamena za seksualno uživanje, što pokazuje šta se zbiva sa seksualnim uživanjem, jeste i neka manifestacija svesti o uživanju, o manjku uživanja. Treba je, onda, razumeti i kao napor da se ne-odnos po svaku cenu raskrije, upiše, jednako, u logiku označitelja i u telo. Ona sama je oblik upisivanja ne-odnosa, istovremeno, i moći značenja, dakle, moći odnosa. A to znači da je hiperteliju moguće shvatiti, ujedno, kao zamenu falusne funkcije i kao neku vrstu (stvarne) falusne funkcije (jasno se to vidi u romanu Miodraga Bulatovića, kojim sam se kratko bavio u posebnom odeljku ovog poglavlja), tim pre što začepљуje seksualni odnos, što pokazuje da ne postoji seksualni odnos. (U izvesnom smislu, Bulatovićev cilj u romanu *Crveni petao leti prema nebu* jeste da dokaže nepostojanje, nemogućnost seksualnog odnosa. Naravno, on nije znao za ovu lakanovsku formulu.) Hipertelija označitelja ne začepљуje moć značenja. Rekao bih da je otvara. Ona raskriva tu moć, koliko god to izgledalo neprirodno, s obzirom na to da falus (osnovni označitelj, označitelj koji se grana u hiperteliji) pokazuje moć značenja, kako to tvrdi Lakan.³⁴ Međutim, hipertelija označitelja, u neku ruku, pokazuje da označitelj, koji se uvećava, grana, i ne postoji u hiperteliji označitelja, da se funkcija tog označitelja zaustavlja.³⁵ Izgleda da nešto nije

³² Lacan, Jacques, *...ou pire*.

³³ Lacan, Jacques, *navedeno delo*.

³⁴ Lacan, Jacques, *navedeno delo*.

³⁵ „Zaustavljeni oblici se granaju, a rast se zaustavlja u izražaju. U tome je tajna hipertelije, onoga što ide dalje od svog sopstvenog cilja“ (Bodrijar, Žan, *Simulakrum i simulacija*, Svetovi, Novi

u redu s funkcijom falusa, čim je moguća hipertelija označitelja (falus). Iz druge perspektive, i Lakan to kaže. On veli „da je falusna funkcija ono što u pravom smislu začepkuje seksualni odnos“.³⁶ Dakle, seksualni odnos začepkuje ono što ga uspostavlja, što ga zahteva i što bi trebalo da bude garant njegovog postojanja. Falusna funkcija, međutim, garantuje da ne postoji seksualni odnos (kod Bulatovića je tako, videli smo to) i da se to nepostojanje mora misliti iz stvari seksualnosti, falusne funkcije. To je važno za status psihoanalize i za status književnosti. Nema, naime, psihoanalize (psihoanalize književnosti), ni književnosti, ako se svako mišljenje ne misli iz odnosa stvari sa onim što se iz nje zapisuje.

Hipertelija osnovnog označitelja (uprkos tome što ih grana, ili baš zato što ih grana) začepkuje u spisu odnose tog označitelja s drugim označiteljima i međusobne odnose drugih označitelja u lancu, u meri u kojoj oni zavise od odnosa s osnovnim označiteljem. Začepkuje i formiranje različitih značenja, što je razumljivo ako imamo u vidu da se osnov svakog značenja nalazi u odnosu označitelja s označiteljem, u načinu na koji se taj odnos uspostavlja u lancu označitelja. Hipertelija remeti međusobni odnos označitelja, funkcionisanje označiteljskog para. Ona dovodi u pitanje znanje označitelja dva u paru $S_1 \downarrow S_2$. No šta ako, i u tom slučaju, to što je zapisano, što čini spis spisom, dolazi, ako i ne sasvim, ono u nekoj meri, od same stvari, iz realnog, dakle, iz nemogućeg, iz onog odnosa koji ne postoji, i koji spis mora da pretpostavi? Pretpostavlja ga jezik, ukoliko je nemoguće, realno kao nemoguće, „paradigma onoga što stavlja u pitanje ono što može proizaći iz jezika“, kako to tvrdi Lakan.³⁷ Kako tada hipertelija osnovnog označitelja začepkuje (njegove) odnose s drugim označiteljima? Kako se to pokazuje u spisu? Jednostavno, ona, uprkos svojoj prekomernosti, ne može da sakrije ono što začepkuje, svoj napor da to nešto raskrije, da pomeri veo s njega, ne može da ne pokaže odnos (da spreči upisivanje tog odnosa), kakav god on bio, prema osnovnom označitelju. Osim toga, ona u tekstu začepkuje označiteljski odnos, već i stoga što začepkuje odnos osnovnog označitelja s drugim označiteljima, razume se, ukoliko se u spisu zapisuje ono što dolazi od tog označitelja, iz njegove funkcije, po kojoj svaki drugi označitelj može imati neku funkciju. Ali, zar ono što se u spisu zapisuje ne dolazi i od funkcije označitelja gospodara? Osnovni označitelj je i označitelj gospodar, ili to može biti. Treba dokučiti i to kakav je odnos funkcije gospodara ovog označitelja s hipertelijom označitelja? Važno bi bilo doznati: začepkuje li hipertelija osnovnog označitelja i efekte jezika, među njima, i ključni efekat koji me ovde zanima, nesvesno, nesvesno književnosti, ili ga raskriva? Mogućno je i da prekomerno drammatizuje nesvesno književnosti? Nije li, najzad, hipertelija označitelja ujedno i hipertelija nesvesnog? (To nije nemoguće. Ne bi to bilo

Sad, 1991, str. 157) i što, na neki način, razara finalnost. U slučaju kojim se ja ovde bavim, hipertelija označitelja razara status (kao finalnost) označitelja falus i funkciju falusa.

³⁶ Lacan, Jacques, *navedeno delo*.

³⁷ Lacan, Jacques, *navedeno delo*.

teško pokazati na konkretnim primerima.) Po svemu, hipertelija označitelja začepljuje nesvesnu racionalnost. To nije potrebno posebno objašnjavati. Logično bi bilo pretpostaviti, očekivati, da hipertelija, kao svojevrsni oblik ponavljanja, teži zasni- vanju nekakve celine, da bi mogla biti osnova uspostavljanja nekog vida racionalno- sti nesvesnog. A očito je da ne zasniva nikakvu celinu, niti je kadra da je zasnue. Konačno, kakva bi to bila hipertelična celina? Videli smo da hipertelija ne uspostav- lja ni označitelj koji umnožava, uvećava. Čak ga i ne identifikuje. To ne znači i da ga ne pretpostavlja. Mora ga pretpostavljati. Podrazumeva ga u imaginarizaciji i još više u spojnici (*le trait unaire*), koja je obeležava kao ponavljanje. Spojnica obeležava svako ponavljanje kao takvo. Ona pokazuje da hipertelija, i ako ne uspostavlja ozna- čitelj koji uvećava, ne može da ne bude hipertelija tog označitelja, njegove funkcije, onoga što je u označitelju precrtano. Hipertelija je prišivena za osnovni označitelj, ali kao njegov deo koji mu suštinski ne pripada, kao zakrpa. Zaustavljeni oblici delo- vanja označitelja se granaju. Očito, hipertelija nikad ne postaje prošivak označitelja. Ona onemogućuje prošivanje označitelja. U književnosti je to jasno. Pokazuje se u nemogućnosti da se zapiše seksualni odnos, zbog toga, i u samom pripovednom postupku (šta god da je njegov predmet i njegovo ishodište), koji je postupak zapi- sivanja onoga što se ne da zapisati. Nije suštinski drugačije ni u psihoanalitičkoj praksi, u stvarnosti simptoma i u stvarnosti koju on uspostavlja. Hipertelija osnov- nog označitelja, budući da se ne može zapisati seksualni odnos, u realnim odnosima raskriva da žena za muškarca predstavlja simptom. Moglo bi se reći da žena za muškarca predstavlja simptom, pod uslovom da simptom, kao kakav provodadžija, izvodi ženu pred muškarca. (U Bulatovićevom romanu *Crveni petao leti prema nebu* žena jeste simptom, naizgled, uvek različit.) Ali, kako će to provodadžija uraditi nije unapred jasno, nije ni predvidljivo. Ne može ni biti. Nema pravila, sem pravila da žena za muškarca predstavlja simptom. Na taj način, da kažem kao Džudit Batler, žene „ustanovljuju suštinsku funkciju muškarca“³⁸. Postupak će se, bez obzira na isti cilj, na ovo osnovno pravilo, razlikovati zavisno od situacije u kojoj se pojavljuje muškarčev simptom. To ne znači da žena u nekoj prilici nije muškarčev simptom, da u drugoj jeste. Lakan kaže da je žena muškarčev simptom,³⁹ uvek. I u hiperteliji, kad se razvoj te sheme zaustavlja.

Hipertelija osnovnog označitelja, i kad je estetizovana (a može biti predmet estetizacije kao bilo šta drugo, i sredstvo estetizacije kao bilo koja upotreba jezika, znaka, postupka), raskriva manjak označitelja. Može proizvesti i estetski efekat, kad manjak označitelja postane manjak u književnom govoru, na primer, manjak orga- nizacije književnog spisa, ili kad postane strukturna osa tog spisa. A, u nekoj meri, to postaje, naprosto zato što estetsko ne može da ne bude i proizvod nesvesnog. To je jedna strana stvari nastajanja književnog dela, celine dela. Druga strana pokazuje da

³⁸ Batler, Džudit, *navedeno delo*, str. 129.

³⁹ Navedeno prema: Rabaté, Jean-Michel, *Jacques Lacan Psychoanalysis And the Subject of Li- terature*, p. 166.

se i automatski spis oslanja na pripovedne formule, na estetičke module, koji su, poput belih metafora, postali nesvesne formule značenja. U tom smislu je hiperteliju označitelja moguće razumeti, čitati kao simptom; i kao simptom koji je svojstven književnosti kao što je nesvesno element strukturacije čovekove duševne i duhovne delatnosti. Hipertelija je podložna svim operacijama, kojima su u književnosti podložni simptom, reč. Dakle, moguće ju je razumeti i kao estetski grešku, estetsku prekomernost, koja stavlja u pitanje aporetičnost i zapisa i estetskog, ali i kao sredstvo estetizacije. U svakom slučaju, ne može da umakne kontroli literarnog u zapisu. Pripada mu ovako ili onako. To ne znači i da je ta kontrola svagda uspešna. Ovde je važno da je literarno u zapisu vrsta aporiije, koja se, istina je, nikad ne ispoljava u čistom vidu i nikad nije proizvod samo jednog procesa, jednog elementa teksta. Nije ni moguće odrediti šta je to tačno literarno. Uvek u njemu prepoznamo političku, etičku, antifilosofsku, psihološku dimenziju suštine onoga što bi to literarno trebalo da bude. Literarno se u spisu nikad ne ispoljava u čistom vidu. U takvom vidu i ne postoji, sem ako nemoguće. Ali, a to je važno za ovu raspravu, ono se u čistom vidu ne ispoljava i zato što u nesvesnom, koje artikuliše književni tekst koji artikuliše nesvesno (tekst je efekat nesvesnog), ne postoje aporetski oblici, ako samo nesvesno nije taj oblik. Literarno se u spisu ne ispoljava u čistom vidu i zato što označitelji između kojih se uspostavlja odnos, barem po psihoanalizi, nisu jednake vrednosti. Prema tome, čisto literarno nije moguće ni zato što se odnos između označitelja nikad ne uspostavlja izvan svake vrednosti, što je taj odnos vrednosni čin, što je literarno proizvod i nasilja vrednosti. I hipertelija, kao posrtanje označitelja, vrednosni je čin, posrtanje vrednosti. Ona fantazmatski pokazuje na odsutnu vrednost osnovnog označitelja. Jasno je da crta koja je deli od ovog označitelja menja smisao koji se tako stvara, koji ona stvara. Menja li i smisao koji nesvesno upisuje u tekst i prema kojem se (smislu) hipertelija i misli? To bi trebalo da pokaže ispitivanje, na konkretnom primeru, hipertelije označitelja, oblika menjanja označitelja i značenja koje te promene proizvode.

(Poglavlje iz knjige *Nesvesno književnosti*)